

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers

Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.

Gemeenteplein 11/21 B-3620 Lanaken Tel. 0032-89772595

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post-Hospers

Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:

Alper Alasag

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie)

Gé Speelman

Esther Struikmans (kernredactie)

Abonnementen 2012 : (4 nummers)

Binnenland: 19,15 €

Buitenland : 24,30 €

Losse nrs. : 5,50 € **plus** portokosten

<http://begripmoslimschristenen.jouwweb.nl>

abonnements@rkk.nl

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november schriftelijk te zijn geschied.

E-mail: berryvo@rkk.nl

Lay-out : P. Reesink

Advertentietarieven op aanvraag.

Uitgever, redactie en administratie:

Biltstraat 121, Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT.

Tel. (+31) 030-2326936

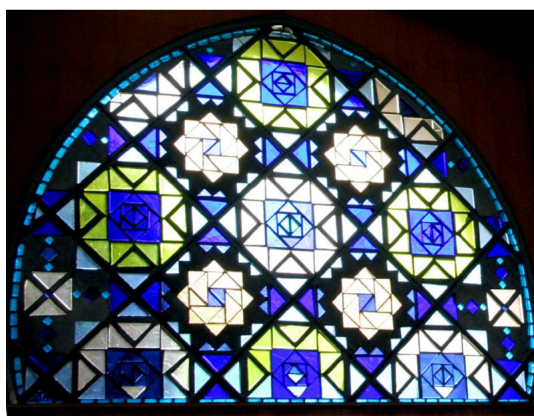
Fax: (+31) 030-2307097

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig

Samen de Schriften lezen gebeurt op veel plaatsen in de wereld en op velerlei manieren. Dit nummer beschrijft het ontstaan van ‘Scriptural Reasoning’, waarbij tevens praktische aanwijzingen worden gegeven om zo’n groep op te starten. De verslagen van Jan Landheer van enkele bijeenkomsten in Den Haag en Rotterdam in de negentiger jaren laten de praktijk zien van één van de vele groepen in Nederland die bezig zijn met Bijbel en Koran. Hoe Robert Setio in Indonesië met dezelfde materie bezig is volgens drie verschillende methodes, leest u in het artikel van Jan Post Hospers.

Van Harem tot Fitna wordt besproken door meerdere recensenten. Het Leerhuis is diffuus verspreid over alle artikelen.

Samen de Schriften lezen / Scriptural Reasoning, P. Reesink	bl. 48
Mystiekgroep van gelovigen, Jan Landheer	bl. 57
Bijbel en Koran lezen in Indonesië, Jan Post-Hospers	bl. 68
Boeken	bl. 75
- Borrmans, dialoguer avec les musulmans	bl. 75
- Poorthuis en Salemink, Van Harem tot Fitna	bl. 77
Van her en der	bl. 97

Raam in Moskee Genève

Samen de Schriften lezen

P. Reesink

Scriptural Reasoning

In onderstaand artikel probeer ik weer te geven hoe Peter Ochs, professor aan de Universiteit van Virginia, Verenigde Staten, de opzet en praktijk van Scriptural Reasoning (SR) beschrijft.

SR is het samen lezen in kleine groepen van de Schriften. Meestal gaat het over joodse, christelijke en moslim passages uit ieders heilig boek. De passages kunnen uitgaan van een bepaald thema, verhaal, persoon of beeld. Deelnemers vinden deze praktijk verwonderlijk, inspirerend en vaak ontstaan hieruit nieuwe gesprekken en nieuwe kennissen.

Oorspronkelijk begonnen in een universitaire omgeving, met veel belangstelling van onderzoekers, is SR geworden tot een praktijk van gewone burgers met verschillende geloven, die met elkaar als burens en medeburgers over hun Heilige Schriften in gesprek gaan.

Peter Ochs begon SR in 1994 met een groepje joodse, christelijke en moslim geleerden: theologen, filosofen en exegeten. Sindsdien is het groepje gegroeid. De grootste centra bevinden zich nu in Noord Amerika en het Verenigd Koninkrijk. In andere landen zijn studiegroepen in opkomst. Ze proberen te werken in groepen van twintig leden, die elkaar meerdere malen per jaar ontmoeten, samenkomen voor studie en discussie of voor diverse schrijfateliers. Ze zijn begonnen als wetenschappers maar ontdekten al snel dat hun project ook vruchten voortbracht voor een breder publiek. Zo gingen ze aan de slag met studenten, religieuze leiders en met leden van plaatselijke kerkelijke gemeenten. Wat in Londen gebeurt en elders in het land, maakt deel uit van deze dynamische uitbreiding. Het brengt tevens vrede tot stand in een tijd van interreligieuze conflicten en spanningen. De bron van deze vrede is ‘dicht bij u’ zoals Deuteronomium zegt. “Hij is dicht bij jou dan je halsader”, zegt de Koran. De bron ligt in de teksten van de heilige Schriften, wanneer deze geopend worden voor joden, christenen en moslims. Dit gebeurt tijdens gezamenlijke studie en vanuit een met het hart gevoerde dialoog als de teksten de lezer aanspreken. SR is dus het lezen van elkaars Schriften. De ruimte die door de drie geloven wordt geschapen, wordt vaak vergeleken met de bijbelse Ontmoetingstent.

De groepen variëren van acht tot twaalf personen. Sommige SR bijeenkomsten duren meerdere dagen maar meestal beperkt SR zich tot enkele uren. Elke sessie kent een ‘bijeenoepers’ en drie ‘presentatoren’, die de drie verschillende heilige teksten intro-

duceren. De rol van de presentator is om het gedeelte van de Schrift in te leiden voor discussie. Maar eerst wordt de tekst hardop gelezen. Het is niet de bedoeling dat de presentatie van de tekst een definitieve uitleg is van de tekst maar eerder een openingszet. Daarna kan iedereen in de groep erover discussiëren.

In de rechterkolom zijn twee soorten aanvullingen op het thema. Naast de passages uit de Schrift zijn enkele aantekeningen toegevoegd. Zo worden sommige sleutelwoorden gedefinieerd. En er zijn aandachtspunten geformuleerd. Je hoeft er niet per se rekening mee te houden. De tweede aanvulling is commentaar op de gekozen teksten. Deze hoeven geen voorrang te krijgen op je eigen lezing van de tekst. Tenslotte is er nog commentaar op de keuze uit andermans Schrift.

Deze aanvullingen en commentaren zijn geschreven door mensen die al sinds lange tijd deelnemen aan de SR. Je kunt deze aanvullingen gebruiken als het nuttig is maar behandel in ieder geval de teksten uit de Schriften met respect. Ze moeten ook met respect worden opgeborgen. Elk huis (elke godsdienst) heeft daarvoor zijn eigen tradities.

Hoe kan men een tent opzetten?

Inter-religieus (in het Engels: inter-faith) kent een koppelteken. Het betekent dat wij als gemeenschappen aan elkaar zijn gekoppeld. We zijn een gemeenschap van gemeenschappen. Als we nieuwe relaties aangaan, moeten we onze nieuwe gezamenlijke identiteit bewaren. Er ontstaat een nieuwe solidariteit die ons sterk maakt.

In St Ethelburga hebben we de laatste drie jaar een reeks regels ontwikkeld die christenen, moslims en joden aan elkaar koppelen. Als gelovigen hebben we samen de Schriften bestudeerd. Als burgers hebben we samen actie gevoerd. Men beweert wel dat geloof en burgerschap niet samengaan. Onze praktijk laat zien dat het wel kan. We hebben gezien dat de vele tradities die ons gevormd hebben, zich met elkaar kunnen verzoenen rond een gemeenschappelijke wens om elkaar te beschermen tegen uitbuiting. Tegen degenen die de rechtvaardigen verkopen voor zilver en de armen voor een paar schoenen, zoals de profeet Amos het stelt. We kunnen ook samen de afbraak van het milieu tegengaan.

Hier beschrijven we hoe één van die manieren werkt: SR. Als joden, christenen en moslims keren we ons naar onze heilige Schriften om over God en de wereld rondom ons te leren. Zo keren we ons samen als SRers naar dezelfde teksten om van elkaar te

leren hoe we samen kunnen werken om het herstel en de verandering van God's schepping tot stand te brengen. We lezen samen omwille van God. Zo erkennen we dat we samen vanuit de Schriften een gevoel delen van de morele, spirituele en fysieke barrensweën zoals die beschreven worden in Genesis, het Nieuwe Testament en de Koran. Ook delen we als lezers van onze respectievelijke partnerschriften de belofte van nieuw leven. Dit dwingt ons om samen actie te voeren omwille van de wereld.

SR heeft zijn wortels in een gesprek tussen twee kampen binnen het moderne jodendom: joodse tekstgeleerden en joodse theologen/filosofen. De tekstgeleerden dachten dat de filosofen hun wortels hadden verloren: theoretisch afstandelijk en overdreven speculatief. Ze waren *rootless* geworden. De filosofen daarentegen dachten dat de tekstgeleerden, zich scrupuleus buigend over geheimzinnige woorden, gewoonweg de weg kwijt waren: ze waren 'zonder weg' (*route-less*). Peter Ochs van de Virginia Universiteit begon een studiegroep die ze bij elkaar bracht. Hij noemde dit 'textual reasoning' (TR). Deze combinatie bleek resultaat te hebben.

TRers begonnen elkaar te ontmoeten als een groep op de jaarlijkse conferentie van de Amerikaanse Godsdienst Academie. De christelijke academici voegden zich spoedig bij hen. Ze herkenden in de levendige discussies de contouren van hun eigen interne debatten. Een van deze christenen was David Ford, professor in de Faculteit van Theologie aan de Cambridge Universiteit. Deze joods-christelijke gesprekken leidden tot SR. Dit werd, aan het einde van de negentiger jaren, een joods-christelijk-moslim gesprek.

Om met SR bezig te zijn moet men een dubbele verplichting aangaan. Aan de ene kant moet men stevig binnen zijn eigen traditie staan en van zijn Schriften houden als van zijn eigen bijzondere schat. Aan de andere kant moet men open staan voor de God van Abraham die spreekt buiten de eigen vertrouwde traditie.

Men moet open staan voor interruptie, buiten de getrokken sporen durven gaan van de eigen teksten. Dit gebeurt in de Bijbel met Jethro, de priester van Midian, als hij management consultancy aanbiedt aan Mozes, zijn schoonzoon. Of zoals het geval is met de Kanaänitische vrouw, die onvoorzien Jezus een Messias-coaching geeft, als hij rustig aan het wandelen is op de stranden bij Tyrus en Sidon. In de hadieth nodigt de Profeet zijn volgelingen uit te luisteren naar de kinderen Israels om van hun verhalen te leren. Als je je durft te begeven in het diepe en je netten uitgooit, zul je dubbel beloond worden. Je zult niet alleen meer waardering krijgen voor andermans Schriften, je zult ook je eigen Schriften beter gaan waarderen. Maar uiteindelijk heeft elke gods-

dienst of elke persoon zijn eigen redenen om door te gaan met het gesprek. Dat hoort bij het bijzondere van SR. Als christen onderneem ik mijn eigen reis met deze praktijk. Ik heb bijvoorbeeld ontdekt, toen ik met moslims, joden en andere christenen begon te discussiëren, dat ik leer hoe mijn eigen Schriften me helpen om met vertrouwen te spreken en te handelen in publiek. Op een of andere manier staan al deze processen met elkaar in verband.

De Ontmoetingstent

Door samen te lezen scheppen we een open en gastvrije sfeer voor elkaar onder het heilige baldakijn van onze gedeelde Schriften. Sommigen vergelijken het met de bijbelse *mishkan*, woning, tabernakel, of Ontmoetingstent. SRers praten hier vaak over. Ze geven aan dat het Hebreeuwse woord *mishkan* twee betekenissen combineert, nl. die van *shekhinah*, de goddelijke aanwezigheid, en die van *shakhên*, buurman. Als volk op weg komen we samen in de Ontmoetingstent, waar hemel en aarde elkaar raken, het allerheiligste in de woestijn.

De tent is tijdelijk. Hier worden vreemdelingen, vrienden en engelen ontvangen. Er zit

ook een verwijzing in naar het evangelie van Johannes, hoofdstuk 1, waar Jezus wordt omschreven als degene die zijn tent onder ons opzet.

De tent is het overgangsgebied, buiten de kerk, de moskee de synagoge, waar degenen die de God van Abraham volgen samen mogen leren hoe zich met elkaar te verbinden.

In Londen achter de St Ethelburga kerk, in de schaduw van de glazen torens van het financiële hart van de City, staat een echte bedoeïenentent, gemaakt in Saoedie-Arabië en van geitenhaar geweven. Hier heeft men de mogelijkheden onderzocht van SR met religieuze leiders, zowel leken als gewijde ambtsdragers.

De tent is ook een symbool. Het is een plaats voor ontmoeting op menselijke schaal te midden van financiële instellingen. Je wordt je bewust van de tegenstelling: het verhaal van de financiële afgoden tegenover het verhaal van de Schriften.

Verzoening voor de volgelingen van Abraham ligt diep verzonken in de verhalen van God's verbond met zijn volk. De tent is de akker geworden waar de zaden van gerechtigheid, vrede, genade en waarheid worden gezaaid.

SR gaat niet over geloofskwesties, het is geen interreligieuze catechismus. Het wil niet de misverstanden van anderen over jouw godsdienst of jouw Schriften corrigeren. Het gaat er wel om te houden van je eigen Schriften maar niet om ze dwingend aan anderen op te leggen.

SR is een doe-praktijk, een gewoonte die zijn eigen positieve resultaten voortbrengt, maar dat vraagt tijd. Het is geen techniek waarbij men streeft naar een bepaalde output. De beste manier om een praktijk te leren is niet door erover te praten maar door het te doen, zo mogelijk met mensen die het zelf al een tijd hebben gedaan. In zekere zin ligt de oorsprong van SR in de joodse *chavruta* studie, waar twee joden de Tanach of de Talmoeed samen bestuderen. Dit gaat vaak gepaard met een soort leerlingstelsel (meester en gezelschap). Maar bij SR is het niet altijd duidelijk wie de meester is en wie de leerling.

Een SR groep kan vergeleken worden met een Ierse stoofpot. Al etende kan men verse groente en vlees toevoegen. Zo blijft de smaak veranderen en toch sterker worden maar de pot raakt nooit op. De Ethelburga groep zag mensen komen en gaan. Sommigen startten hun eigen groep. Er was uitval en aangroei met een vaste permanente kern. Een praktijk heeft altijd een band met een traditie op dezelfde manier als een schotel is verbonden met een keuken.

Als men zijn praktijk wortelt in een traditie, door oude manieren van Schriftlezing door generaties overgeleverd te vernieuwen, krijgt men vergezichten die kunnen worden verwoord zonder dat de identiteit of de stabiliteit van de groep wordt bedreigd. Tradities laten verschil van mening en onenigheid toe, soms zelfs interne tegenstrijdigheid. Door jezelf in een traditie te plaatsen, kun je leren hoe je het best van mening kan verschillen. Je leert de Schrift al vragende te benaderen, je leert hoe je de juiste vragen kunt stellen aan de tekst maar ook hoe de Schrift jou vragen kan stellen. Zoals elke traditie heeft SR zijn eigen afkortingen en zijn eigen jargon. Als mensen praten over SR, gaat het niet over een tandpastamerk. Sommigen spreken van 'tenten' of 'ontmoetingstent', ook wel van 'huizen'. Een 'huis' ofwel 'een huis van eredienst' is de term die de drie godsdiensten voor elkaar gebruiken.

Ervaring leert dat SR het beste functioneert als er een duidelijke verdeling is van taken. Het kan misschien anders, maar zo werkt de Ethelburga groep.

Verschillende taken

Gastheer zijn betekent huishoudelijke zaken regelen. Om mensen bij elkaar te krijgen heb je niet alleen charismatische leiderschap nodig, er is ook behoefte aan administratieve vaardigheden, aan structuur om de bijeenkomsten steeds weer opnieuw te laten plaatsvinden en om het mensen aangenaam te maken. Er is altijd gevaar voor paranoia en het is goed om dit gevaar in de kiem te smoren. Men moet weten wie beslist en hoe men deze beslissingen kan beïnvloeden. Waar en wanneer zijn de bijeenkomsten? Wie organiseert ze? Wie zorgt voor de e-mails? Worden de gekozen teksten op tijd verzonden? Zal het eten halaal zijn en de kippenpootjes koosjer? Kan mijn vriend de boedhist meekomen? En wat te doen als je geen geitenharen bedoeïenentent in je achtertuin hebt? Je kunt altijd bij elkaar komen. Sommige groepen kwamen bijeen in dorpshuizen af stadscentra, in kerken of moskeeën, in universiteitslokalen Enerzijds is het goed van plaats te wisselen, vooral om een nieuwe organisatie kennis te laten maken met SR, anderzijds is het ook goed om een vaste plaats te hebben waar mensen naar uitkijken. Idealiter zou de groep in een publieke ruimte bijeen moeten komen, maar het hoeft geen neutraal terrein te zijn. Als gastheer moet je leren je eigen terrein te delen met anderen en toelaten dat jijzelf en jouw terrein kunnen veranderen tijdens het proces.

Een groep mag best de leden zelf selecteren maar het moet geen besloten club worden. Probeer om een gelijk aantal leden in elke groep te hebben en minstens twee van de drie huizen. Probeer ook een evenwicht te hebben tussen mannen en vrouwen, leken en gewijde ambtsdragers. In een niet-academische SR is het verstandig religieuze leiders te hebben.

De groep mag niet te groot of te klein zijn. Tussen acht en twaalf is een redelijk aantal. Maar omdat iedereen niet altijd aanwezig is, heb je een dubbel aantal SRers nodig.

Soms zijn er in een stad of streek weinig moslims of joden. Ze moeten dan van elders komen. Maar het ideaal is dat de groep uit dezelfde stad of regio afkomstig is.

Om datum en tijdvast te stellen, moet men rekening houden met diverse feestdagen of gebedstijden. Maar als één 'huis' is verhinderd vanwege de eredienst en men toch vasthouden aan een bijeenkomst per maand, kan men volstaan met twee 'huizen'.

De Schrifttalen (Hebreeuws, Grieks, Arabisch) zouden ter inzage klaar moeten liggen. Het is belangrijk de heilige boeken en teksten met respect te behandelen. Bijbel en koran moeten niet op de grond liggen, er mag niets op geplaatst worden. Op afdrukken of fotokopieën van vertaalde korangedeeltes mag van sommige moslims niet geschreven

worden. Overleg met ieder huis hoe boeken en kopieën worden opgeborgen. Iedereen moet hier op letten maar vooral de gastheer en de bijeenroeper.

Ook op voedsel moet men letten. Vegetarisch voedsel is voor orthodoxe joden niet genoeg. Gewoonlijk is thee, koffie en vruchtensap (van onbehandeld fruit) in wegwerpbekers OK. Als je ergens over bezorgd bent, wacht dan niet totdat je je beledigd voelt, maar kaart het probleem op tijd aan. De gastheer moet hier oog voor hebben.

De bijeenroeper

Deze moet niet gezien worden als een voorzitter. De wederzijdse gastvrijheid is een verantwoordelijkheid van ieder lid en van ieder 'huis'. De bijeenroeper is meer een moderator. Daar waar de gastheer/-vrouw de voorbereidingen doet, is de taak van de bijeenroeper om te zorgen dat alles klaar staat en geregeld is. Hij moet een ervaren Srer zijn.

Aan het begin van een bijeenkomst moet men vaak een inhaalslag maken. Vooral als de groep erg van samenstelling wisselt, is het nuttig dat de nieuwkomers zich kort kunnen voorstellen. Dan kan de groep onder leiding van de bijeenroeper beslissen in welke volgorde de lezingen plaatsvinden. Het is niet per se nodig dat de historische volgorde wordt gebruikt: joods, christelijk, moslim. Maar soms kan dit nuttig zijn. De bijeenroeper moet de grenzen bewaken en de groep bij de les houden. Als de totale sessie ongeveer twee uur duurt, dan krijgt elke schriftlezing ongeveer 30 minuten (10 minuten voor presentatie en tekst, 20 minuten voor discussie). Na de laatste lezing en discussie, moet men nog tijd overhouden om het geheel van de drie teksten te bespreken en een onderwerp te kiezen voor de volgende keer.

Het gaat er bij SR om dat het een gesprek is tussen de deelnemers en de teksten. Het gaat er niet om dat iemand moet gaan uitleggen wat de positie is van christendom, jodendom of islam t.o.v. een bepaald thema. Om dit mogelijk te maken kan de bijeenroeper het gesprek leiden in vragende vorm, in de geest van een gezamenlijke zoektocht. Als de tekst moeilijk is en de groep ermee worstelt, dreigt de verleiding om een abstracte discussie te voeren weg van de tekst. Dan moet de bijeenroeper ingrijpen en de deelnemers terugbrengen naar het onderwerp van de tekst. Soms kan de bijeenroeper wijzen op het thema dat de teksten met elkaar verbindt.

Voor het uiteengaan is het wijs om teksten of thema's voor de volgende keer te suggereren.

Ook hier weer moet de bijeenroeper het voortouw nemen en zorgen voor een consensus. Lukt dit niet, dan kunnen de 3 bijeenroepers van de drie huizen samen overleggen. Na consultatie met hun achterban kunnen zij samen de teksten kiezen.

Zo mogelijk kan men een tekst of thema kiezen dat verband houdt met iets dat gebeurt in een groep. In de Ethelburga groep beleefden we enkele maanden lang een intensief groepsproces. In die tijd kozen we voor thema's als verlangen, vuur, geestelijken, berouw en gave. Het was een moeilijke tijd maar de SR was geweldig.

Daar waar pijnlijke gevoelens de kop op steken, kan grondig herstel plaatsvinden. Een vereiste voor het tentgesprek is juist dat het gebeurt buiten onze gebruikelijke 'huizen', in ballingschap, in de tijdelijke plaats van ontmoetingstent. Vastgeroeste relaties kunnen weer worden heronderhandeld, hardnekkige oude rivaliteiten, ongelijkheden en geprojecteerde fantasieën kunnen de kop opsteken. De tent kan dan de plaats worden waar nieuwe vormen van solidariteit ontstaan en diepe wederkerigheid kan worden ervaren. Het is een gevaarlijke plaats maar een plaats van omvorming en verandering. Als bijeenroeper moet je ervan bewust zijn dat het publieke debat zijn invloed kan hebben op discussies binnen de SR groep.

Vanwege het open karakter van een SR-groep kan het gebeuren dat zich een religieuze zeurpiet aandient. Met zo iemand moeten korte metten worden gemaakt.

De presentator

Elke sessie heeft drie presentatoren die de drie verschillende teksten aanbieden. Hun rol is de tekst in te leiden voor discussie. De tekst wordt eerst in de doeltaal voorgelezen. Soms kan dit gebeuren in de brontaal (Hebreeuws, Grieks, Arabisch). De voorlezer leest uit zijn eigen Schrift. De presentator kan iemand vragen voor te lezen. De presentatie is niet een definitieve verklaring over de tekst maar eerder een openingszet. De presentator kan de context uitleggen, (wat ervoor en erna gebeurt of de historische setting). Sommige aanwezige theologen of exegeten kunnen hierbij helpen.

Er bestaat geen vaste SR vorm voor de presentatie. Er zijn wel verschillende huisstijlen. Moslims en joden bijv. hebben de gewoonte om hun Schriften te lezen vanuit hun respectievelijke commentaar-tradities, met het gebruik van *tafsir* en *midrash*, terwijl christenen meer bekend zijn met historische kritiek. Waar het om gaat, is dat de lezing authentiek is voor de presentator en zijn of haar traditionele manier van Schriftlezen. Algemeen gesproken is het goed om de presentatie te houden in spreektaal zonder po-

werpoint presentatie te gebruiken. Zoals reeds gezegd, probeer de presentatie vragen-derwijs te houden. En probeer te staan achter wat je voorleest. Een passage waar je niet achterstaat, komt ongeloofwaardig over. Anderzijds mag je je als presentator kwetsbaar voelen. Dit is de kracht van SR. Je wordt er zelf bij betrokken.

De bedoeling van deze adviezen is niet om een interreligieuze consensus te bereiken maar om ruimte te maken voor echte relaties. Dit kan zowel ongenoegen als humor tot gevolg hebben. Het zal altijd een verrassing zijn.

Een huis bijeenroepen

De bijeenroepers van ieder huis moeten tussen de sessies door contact met elkaar houden. Ze moeten nieuwe leden aanbrengen. Zij zijn verantwoordelijk voor de selectie van de teksten en moeten iemand uitnodigen om die voor te lezen. Ze moeten zorgen voor een evenwichtig aantal deelnemers. Dit is moeilijker voor christelijke bijeenroepers dan voor joodse of moslim bijeenroepers. De eerste moeten zorgen dat er niet te veel christenen zijn, de joden en moslims daarentegen dreigen ondervertegenwoordigd te zijn. Elk huis kan ook zelfstandig bijeenkomen. Want SR vervangt niet de studie van de eigen Schriften in eigen huis. SR is een voedingssupplement- of een manier van koken- , het is geen hoofdmaaltijd.

Je eigen tent opzetten

Dit zou nu geen problemen meer moeten opleveren. Er zijn genoeg verwijzingen aan het einde van dit artikel. Maar het leuke van een eigen SR groep is dat je teksten kunt combineren en lezen in het licht van je eigen maatschappelijke context en gemeenschapsrelaties en samen met je burens, die spoedig vrienden en collega's kunnen worden. Je zult ook je eigen fouten maken. Uiteindelijk draait alles om relatieontwikkeling, waar we met elkaar spreken als Mensen van het Boek (Ahl alkitaab) en niet als een commissie die tot consensus moet komen.

Overige hulpmiddelen

Teksten en achtergrond materiaal zijn in te zien op www.scripturalreasoning.org
 The Society for Scriptural Reasoning (<http://etext.lib.virginia.edu/journals/jsrforum/>)
 is een internationaal netwerk van SRers. Er is ruimte genoeg in de Tent om je aan te melden. Ander links : <http://etext.lib.virginia.edu/journals/jsrforum/>
www.divinity.cam.ac.uk/cip
www.3ff.org.uk
www.stethelburgas.org

www.childrenofabrahaminstitute.org ; www.scripturalreasoning.org.uk

Nederlandse hulpbronnen

De Raad van kerken heeft in de serie Bezinning 39/2011 een brochure uitgegeven over Leven, oecumene, wijsheid. Teksten lezen uit Bijbel en Koran. De brochure is te downloaden op <http://www.raadvankerken.nl/fman/3194.pdf>

Verder nog:

http://www.raadvankerken.nl/pagina/1741/mediteren_bij_de_99_namen_van_go&highlight=meditaties,nam en www.bijbelenkoran.nl

MYSTIEKGROEP VAN GELOVIGEN

Het delen van geestelijke ervaringen gebeurt ook in Nederland, zij het op minder intensieve en frequente schaal. Christenen en moslims kwamen bijvoorbeeld 13 jaar lang (twee maal per jaar) bij elkaar om te bidden en te mediteren over geestelijke teksten en elkaars ervaringen uit te wisselen.

Organisatie en deelnemers

Van 1997 tot 2009 kwamen we bij elkaar, twee keer per jaar. De plaats van bijeenkomst verschilde. Meestal in Den Haag, later ook in Rotterdam. Nu eens in een kerk, dan in een moskee, een bureau van een kerkelijke organisatie of een zaal op de Islamitische Universiteit Rotterdam. Een kleine kerngroep bereidde de bijeenkomst voor. Deze was altijd op zaterdag van 10 tot 14 uur. Na een christelijk ochtendgebed gingen we in een kring zitten en luisterden we naar teksten uit Koran en Bijbel of naar andere teksten uit beider tradities. De teksten werden soms herhaald. Na een stiltemeditatie van ongeveer 25 minuten kregen degenen die dat wilden de kans om te delen wat hem/haar had geraakt of getroffen. Het was niet de bedoeling een exegese te geven, een ritueel of dogma uit te leggen of met elkaar in discussie te treden. Hoogstens een vraag om verduidelijking. Soms bestond de uitwisseling in het bekijken van elkaars tekeningen naar aanleiding van de teksten.

De deelnemers waren een bont gezelschap: zusters en broeders van uiteenlopende herkomst, moslims, christenen en in het laatste jaar ook een jood, soefi's van verschillende orden en christenen uit verschillende kerken, orthodox en liberaal, imams en paters, predikanten en economen, mensen met zeer verschillende levensverhalen, maar allen

op zoek naar de Bron. De lijst van potentiële of incidentele deelnemers was lang. In werkelijkheid waren er minimaal tien, maximaal 20 deelnemers, vaak 'vaste klanten'. Na de uitwisseling volgde een gezamenlijke lunch. Dit onderdeel beschouwden we als een belangrijk element van de ontmoeting. Na de lunch verrichtten de moslims hun rituele middaggebed, gevolgd door *doe'a's* (smeekbeden). De christenen schaarden zich achter de biddende moslims als stille getuigen. Wij erkenden onze onderlinge verschillen, maar door gezamenlijke verdieping ervoeren we wat ons bindt. Dit verhinderde niet dat ieder uiting kon geven aan zijn eigen identiteit in ochtendgebed, teksten en salaats. Waar het eens mis dreigde te gaan, was toen iemand, pas in de groep, probeerde alleen teksten te laten lezen die voor allen 'aanvaardbaar' waren, een soort algemene deler, en dus de eigen identiteit vervlakte en uitwisten.

Factoren van succes: openheid naar elkaars teksten en geestelijke ervaringen, goede organisatie en uiteenzetting van doel en opzet van de bijeenkomst, geschikte plaats voor meditatie (geen lawaai of stoorzenders), het samen aanwezig zijn bij het christelijke ochtendgebed, de meditatie, de gezamenlijke maaltijd en de islamitische salaats.

Bedreigende factoren: discussie of 'getheologiseer', college willen geven (zo zit onze godsdienst in elkaar), dogmatische uiteenzettingen, het wegmoffelen van de eigen identiteit, apologetisch of verwijtend taalgebruik.

In feite waren we bezig met *scriptural reasoning* zonder het woord ooit genoemd te hebben.

Hier volgen de verslagen van enkele bijeenkomsten door Jan Landheer. Een aantal werd reeds gepubliceerd in eerdere nummers van *BEGRIP*. - P. Reesink

Betekenis van Mystiek

5-03-97

Mystiek was het onderwerp van onze eerste bijeenkomst, gehouden bij een moslim instelling en voorgezeten door een gereformeerde predikant. Een moslim en een christen leidden het onderwerp voor ons in.

Dit is mystiek: reizen over het innerlijke pad, zien en horen wat je zintuigen niet vermogen, ontdekken wat de realiteit is onder de oppervlakte van de wereld en wat in waarheid de betekenis van onze Teksten is, ervaren dat wat de soefi's een "reis door de hemel" noemen, je bewust worden van wat God met jouw leven voor heeft en daarnaar handelen. Soberheid en retraits kunnen je helpen je te concentreren op het doel van je reis. Je moet loslaten, eigen wil en eigen belang relativeren, jezelf leeg maken om vol te worden van God, je leven in Zijn handen stellen. Poch niet op je ervaringen of op je daden, maar gedenk steeds God, wees deugdzzaam en een goed lid van de maatschap-

pij, laat de spiritualiteit door je handen stromen, doe schoonheid bloeien en besef dat de meeste van al zijn: de Eenheid en de Liefde.

Vorderen op het mystieke pad is een gave van God. Je hoeft echter niet op Zijn hulp te wachten, want het zoeken naar God is een ieder ingeboren, zoals een soefi zei. Zelfs het eigen initiatief van de mens is ingegeven door God, aldus een christelijke stem. Soefi's en christenen volgen ongelijke wegen, maken gebruik van verschillende "technieken". Ja, ieder mens moet zijn eigen weg gaan, want God laat je jezelf zijn. Des te moeilijker is wellicht de reis en zo kennen mystici uit alle tradities de leermeester of de begeleider die individuele steun biedt vanuit eigen beleving. Bescherming voor onervarenen ligt ook, aldus een soefi, in het volgen van de Wet, die als een lampenglas is dat de motvlinder weerhoudt van een directe en dodelijke ontmoeting met de lichtende vlam. Door anderen werd opgemerkt dat juist de innerlijke ervaring leidt tot een begrip van de Tekst. Het hele gaan van de weg is een proces van leren, stap voor stap. Het is, als was je in een donkere kamer waarin steeds meer kaarsen worden aangestoken, zodat je steeds meer gaat zien. Ten slotte is daar dan God, het Licht van hemel en aarde. Maar God blijft God en mens blijft mens. Technieken garanderen niet de ontmoeting. God moet ook naar ons toe komen, ons de hand reiken, ons Zijn Genade schenken.

Wie eenmaal gegrepen is door God, weet zich geborgen, ervaart alom de aanwezigheid van God in zijn leven, in de ontmoeting met mensen, op het werk, in de natuur, in de teksten. Deze ervaring is echter niet overdraagbaar, je omgeving kan je vaak niet volgen, je kunt in problemen raken, de prijs van eenzaamheid moeten betalen. Je krijgt daar evenwel veel voor terug. God leidt je en schenkt je innerlijke vrede. "Engelen" bemoedigen je op je weg. Je ontdekt medemensen met wie je je ervaringen kunt delen, mensen ook met een andere godsdienst maar gegrepen door dezelfde God. Wij kunnen voor elkaar getuigen van ons geloof, wij zijn de strijdpunten voorbij. Wij kunnen samen stil zijn, samen bidden, samen luisteren naar een lied of gedicht en dan... breekt wellicht een mystieke ervaring door.

Van Ibn Al-Arabi, soefi uit het 13e-eeuwse Spanje, werd in onze bijeenkomst geciteerd:

Mijn hart is ontvankelijk voor allerlei vormen:
 een weide vol gazellen, een klooster voor monniken,
 een tempel voor afgoden, de kaäba voor pelgrims,
 de tafels van de Tora en het boek van de Koran.

Welke weg de kamelen van de liefde ook nemen,
de liefde is mijn godsdienst en mijn geloof.

Over het Lijden

4-10-97

Opnieuw kwamen wij bijeen bij een moslim instelling en onder voorzitterschap van een predikant. Deze keer was ons onderwerp: het Lijden.

Onze moslim inleider vatte hetgeen in de Koran over het Lijden is geschreven in één zin samen: idealen zijn niet bereikbaar zonder opofferingen. Het is niet voldoende te mediteren, een bepaalde overtuiging te hebben, er moeten daden op volgen. De mens krijgt niet méér dan waarnaar hij streeft. Een ideale staat is niet alleen in de hemel maar ook op aarde wel mogelijk, maar maatschappelijke veranderingen en gemeenschapsvorming komen niet vanzelf. De mens is geschapen om moeilijkheden te overwinnen. God stelt hem telkens op de proef, door verleiding, door tegenspoed en vervolging. Geduld, standvastigheid en verdraagzaamheid zijn daarbij het voornaamste medicijn. Bijzondere beproevingen ondergaan zij die het hoogste ideaal koesteren, d.i. God nabij te komen. Bezit en leven moeten zij inzetten, hun eigen verlangens laten varen voor de zaak van God. Aan de andere kant eist God genoegdoening, in de vorm van ziekte en rampspoed, van hen die Zijn geboden hebben overtreden. "Onze Heer, doe ons niet dragen waartoe wij geen kracht hebben en scheld ons kwijt en vergeef ons en heb erbarmen met ons." Het is de beloning door God, die onze hoop doet leven.

Zich vooral baserend op Brieven van Paulus onderscheidde onze christelijke inleider een Lijden op twee verschillende niveaus, nl. dat van de psyche (*nefesh*) of "levende ziel" en dat van de pneuma (*ruach*) of "levendmakende geest". Leven is groei, verandering, vergaan en herstel, het is als het zaad dat gezaaid wordt in de akker en waaruit nieuw leven ontspringt. Lijden - aan begeerte, ziekte en strijd - is daardoor inherent aan het leven. Wij ervaren pijn, die ons aanzet dit lijden te bestrijden om ons een gezond en blijmoedig aards leven te verwerven. Dit is het gebeuren op het eerste niveau. Het tweede niveau is met goddelijk leven verbonden. Lijdzaamheid voor de ervaren pijn is hiervoor vereist, overgave aan het leven en zich openstellen voor het onbekende dat komen gaat, menselijke groei vanuit God. Het leidt tot werken aan een nieuwe toekomst, aan ontwikkeling van de mensheid, aan genezing, vrede en betere levensomstandigheden. "In alles zijn wij in de druk, doch niet in het nauw; om raad verlegen, doch niet radeloos; vervolgd, doch niet verlaten; ter aarde geworpen, doch niet verloren; te allen tijde het sterven van Jezus in het lichaam omdragende, opdat ook het leven van Jezus zich in ons lichaam openbare".

Beide inleidingen vullen elkaar goed aan. Voor christenen staat het leven van Jezus centraal. Zijn leven inclusief zijn lijden en sterven voor de zaak van God zijn ons ten voorbeeld. Wij kunnen het ook herkennen in het leven van anderen. Wij moeten onze medemens in zijn lijden nabij zijn. "Wat gij de minsten der Mijnen hebt gedaan, hebt gij Mij gedaan", heeft Jezus gezegd. Aldus is Hij de Weg naar God, de Weg ten Leven. Van moslim zijde wordt de Weg naar God gewezen door de grote Profeten. Tegenaan van het onrecht in de wereld is onze opdracht. Kiezen tussen groter en kleiner onrecht is daarbij vaak noodzakelijk, lijden is onontkoombaar, maar ga tot God, Hij geeft uitkomst in alle omstandigheden, maakt het lijden dragelijk. Gezegd werd ook, dat het lijden voor de gewone mensen vooral dient om te leren, maar dat het lijden van "heiligen" een deel overneemt van de last van anderen. Het mysterie van het lijden is, dat het de mens dichter bij God brengt: het is een proces van reiniging, van snoeien wat minder vrucht draagt, van aanzet tot actief werken voor Zijn zaak. Het echte lijden tenslotte is het missen van God, het ontbreken van doel en uitzicht in je leven.

Vreugde en Verheerlijking

28-10-2000

Bij het middaggebed in de kleine moskee klonken zowel het Allahu akbar (God is de grootste) en het *Allahumma, salli 'ala Muhammadin...* God, zegen Mohammed... als het christelijke Sanctus (heilig). Samen verheerlijkten wij God.

Opnieuw waren wij bijeen in het multireligieuze paviljoen van de Geestelijke Verzorging in het psycho-medisch centrum Parnassia in Den Haag. Vreugde en verheerlijking was deze keer ons thema. Bij de opening in de kapel reciteerde een imam uit soera 2: "... Onze Heer / doe ons niet dragen / waartoe wij geen kracht hebben / en scheld ons kwijt / en vergeef ons / en heb erbarmen met ons. / Gij zijt onze verbondsheer..." Een kloosterbroeder leidde onze gezamenlijke voordracht van een gedeelte uit psalm 104: "...Ongeteld zijn uw werken, o Heer, Gij schiep ze alle met wijsheid... het gelaat van de aarde vernieuwt Gij... heel mijn vreugde vind ik in de Heer..." Daarna begaven we ons naar de moskee voor een meditatie. Wij begonnen met schouder aan schouder te staan in een kring "elkander steunend". "Engelen omcirkelen ons en richten ons omhoog". Vervolgens gingen wij zitten, iets van elkaar, want "onze relatie met God is één op één". Wij namen afstand van onze gedachten en van de geluiden van buiten, luisterden naar de innerlijke stem. Na enige tijd werd de stilte doorbroken, konden wij luisteren naar de voorlezing van teksten uit Bijbel en Koran. "Rechtvaardig zijt Gij, o Heer; volstrekt is uw orde des rechts. Uw uitspraken gelden; men mag zich er vast op verlaten. Mijn ijveren voor u brandt mij op... uw geboden zijn mijn hoogste vreugde"

(psalm 119: 137-144). "... en lofprijs... / voor het rijzen der zon / en voor haar ondergaan / ...opdat gij behagen zult vinden. / En laat niet uw ogen gaan / over de genietingen... / (waarmee Wij sommigen) in verzoeking zouden brengen. / Maar het levensonderhoud van uw Heer / is beter en blijvender. / En spoor de uwen aan tot het gebed..." (soera 20: 130-132).

's Middags hebben wij met elkaar gesproken. God blijkt aanwezig in al onze tekeningen, één maal met Zijn naam in Arabische letters: Allah, de God, maar meestal gesymboliseerd door een boog of een cirkel in heldere kleuren, zoals de regenboog, die zich beschermend over ons welft. Gods schepping is een ruimte vol licht, vrede, schoonheid en vreugde. Gerechtigheid, barmhartigheid, tederheid en zorg gaan van Hem uit. Tegenover Zijn heerlijkheid en grootheid mogen wij beseffen wie wij zelf zijn, nietig, maar ook dankbaar, "brandend van ijver" om Zijn geboden te vervullen. De geschetste cirkels symboliseren mede de verbondenheid, de solidariteit met onze medemensen. God's Woord aanvaarden betekent strijden voor gerechtigheid en barmhartigheid tussen ons allen. Toch komen in veel tekeningen donkere kringen en vlekken voor; zij drukken de ellende, de strijd, de oorlog uit, die onze wereld teisteren. Hoe valt dit te rijmen met God's heerlijkheid? Ons geloof wordt op de proef gesteld. Bidden wij daarom regelmatig tot God, keren wij in tot de Geest in ons innerlijk, volharden wij in het gaan op de moeilijke weg ("de ladder") naar God, concentreren wij ons op wat mooi en goed is, behouden wij onze hoop op een betere toekomst. Een levend geloof, dat schoonheid en vreugde uitstraalt, kan zeker bijdragen tot een nieuwe spiritualiteit in deze wereld. Het bootje van de oecumene vaart, op een tekening, over de grote zee. Er zijn ook joden en moslims aan boord en het licht van zon, maan en sterren, het licht van God, overstraalt de reizigers. Schitterend. Het gevaar dreigt echter dat de reis op zich tot doel wordt, dat wij vergeten dat zelfs dit vaartuig, de religie, niet meer dan een middel is. Eigenlijk zijn wij pas los-van-ons-vaartuig werkelijk vrij, vrij als een vis in het water, vrij in een leven voor God. Altijd zal God ons zien. Hij zal naar ons omzien, als een liefdevolle ouder.

Vreugde door Onthouding

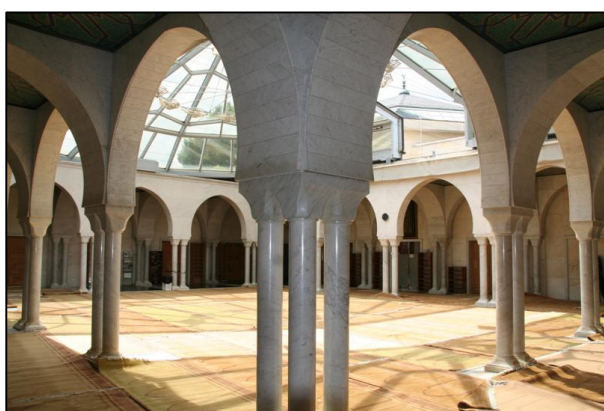
27-10-01

Een vredeshymne uit de eeuwenoude liturgie van de Grieks-Orthodoxe kerk klonk ons 's morgens tegemoet bij het betreden van de kapel, waar onze bijeenkomst ging beginnen. Soefi-muziek weerklonk voordat wij ons voor het middaggebed naar de moskee begaven.

Wederom waren wij bijeen in het multireligieuze paviljoen van de Geestelijke Verzorging in het psycho-medisch centrum Parnassia in Den Haag. Vreugde door onthouding was het thema voor deze dag.

“Toon mij de weg, Heer, die Gij beschikt hebt, dan wijk ik daar nooit van af.” “Want heilzaam is alles wat Gij bepaalt. Zie, ik verlang Uw bevelen te volgen.” “Waar gevoelens van haat overstromen, dat wij daar liefde verkondigen.” “Waar onenigheid is en tweedracht, dat wij daar vrede bouwen.” “Dat wij staande blijven in het geloof, waar droefheid en angst is voor morgen.” “Kyrie eleison – Heer ontferm U. Heer ontferm U.” “Eeuwige, laat Uw aangezicht over ons opgaan en geef ons vrede. Amen.”

Op het morgengebed in de kapel volgde meditatie in de moskee. Een moderne versie

van psalm 1 vormde de opening. “Als een boom wil jij zijn, als een boom met wortels aan stromend water, gevoed door de Bron van alle leven... door God gekend.” Stilte kwam binnen in ons hart. Wij luisterden naar het verhaal uit Soera 19, vs 22-26, waar Maria, op een verre plek geplaagd door geboorteweeën, vers water en rijpe dadels ontving als kostbare gaven van God. “Dus eet en drink en verkoel

jouw ogen. Maar als jij iemand van de mensen ziet, zeg dan: “Voorwaar, ik heb de Barmhartige beloofd te vasten, dus zal ik vandaag tot geen mens spreken.” Wij luisterden ook naar wat Jezus zei, volgens Mattheüs 6, vs 16-18: “Maar gij, zalf uw hoofd, als gij vast, en was uw gelaat, om u niet bij uw vasten aan de mensen te vertonen, maar aan uw Vader, die in het verborgene is; en uw Vader, die in het verborgene ziet, zal het u vergelden.” In een lange stilte overwogen wij deze woorden, een stilte waarin alleen het luiden van een klok en de roep van een haan van buiten tot ons kwamen. Onze voorgangster sloot af met het gedenken van hen die nu op de vlucht zijn voor oorlogsgeweld; hen die op zoek zijn naar zichzelf, naar de Weg in dit leven; hen die leiding geven in de wereld en in geloofsgemeenschappen; hen allen die ons dierbaar zijn. “Lof zij de Heer. Er is geen god dan Hij, de Levende, de Zelfstandige.”

Alhamdulillah – alle lof is aan God. Allahu akbar – God is de grootste. Het middaggebed bracht ons opnieuw samen in de moskee. Het bracht ons ook “terug op aarde”, tot het besef dat wij zijn als de boom die weliswaar reikt naar de hemel maar hier bene-

den geworteld is. In de vergaderzaal, waar wij spraken over wat de meditatie bij ons had losgemaakt, kwam het beeld van die boom herhaaldelijk naar voren. De boom, die drinkt uit de Bron van alle leven. De wortels – profeten, boodschappers – waardoor het water tot de boom komt. De verschillende bronnen – geloven – waaruit wij putten, maar die in één zelfde Bron hun oorsprong vinden. Het water beneden ons, in ons diepste zelf. De vreugde van het leven uit die innerlijkheid, die ons pijn doet overwinnen en ons sterk doet staan in de realiteit van alle dag. De prioriteit van het zich concentreren op de gaven van God die ons in het verborgene telkens weer toevallen, kreeg hierbij de nadruk van velen. Vasten, het zich onthechten van wat wereldse goden ons voorhouden, is er onlosmakelijk mee verbonden. Vasten is uitdrukking van onze liefde voor de Schepper; het brengt lichaam en geest tot rust en maakt ruimte voor meer welvaart en vrijheid voor onze medemens. Geniet dan van het wonderlijke verborgene dat er is tussen jou en jouw Heer, maar doe de vrede, de vreugde, de vriendschap die God jou schenkt ook uitstralen in je leven in de wereld, zoals de takken uit een boom omhoog schieten. Werk samen met andere mensen aan een goede wereld vol vrolijkheid en kleur, telkens vernieuwend, geïnspireerd door God.

De Nabijheid van God

20-04-02

De gelovige is als een boom, wortelend in levend water. Hallelujah, hallelujah ! Wij luisteren naar psalm 1, gezongen door monniken van het klooster van Zagorsk op een melodie uit het begin van de duizend jaar oude Russisch-Orthodoxe traditie. Een kaars brandt in ons midden. Vandaag zijn wij bijeen bij een protestantse instelling in Den Haag. Hier zal alles gebeuren in één zelfde kamer, wat een soepele overgang tussen de verschillende fasen van ons samenzijn bevordert. Er zijn veel nieuwe gezichten onder ons.

Een pater gaat voor in het ochtendgebed. Psalm 139: “Heer, gij doorgrondt en gij kent mij, gij weet van mijn zitten, mijn opstaan, gij verstaat mijn gedachten van verre... zie of niet mijn weg mij verkeerd leidt: wijs de weg van de eeuwigheid mij”. Wij staan stil bij de ontwikkelingen in de wereld. “Heer, ontferm U over ons”. Een moslim neemt het woord over en leest de teksten waarop wij zullen gaan mediteren. De eerste is uit Johannes 14: “Op die dag zullen jullie weten dat ik in de Vader ben, en jullie in mij en ik in jullie”; de tweede is uit Soera 50: “Wij hebben toch de mens geschapen en Wij weten wat zijn ziel hem influistert. Wij zijn hem nader dan het koord van zijn halsslagader”. Mediteren is stil worden, de wereld loslaten waarin je bent verstrikt, de weg openen naar je Schepper, Zijn nabijheid ervaren, die heelt en verlicht. Een kwartier zit-

ten wij stil met de ogen gesloten. Dan komen wij terug uit de meditatie en begint ons gesprek. Hallelujah, looft God ! Hij is nabij: de Levende, de Heilige, de Liefdevolle, onze gemeenschappelijke God. Gezamenlijk mogen wij Zijn vrede en liefde ervaren. Maar niet ieder heeft dit zo meegevoeld: kijk toch naar buiten, naar die bloeiende kastanjeboom; in de natuur ontwaren wij de grootsheid van onze Schepper, die ver boven ons is verheven. Heiligen uit onze beide tradities hebben dit ook zo beleefd, maar hebben al zoekende Hem tenslotte in zichzelf gevonden in een intieme verbondenheid. Dit vereist een loslaten van de wereld en van je gedachten, je leeg maken, ruimte scheppen voor het onbepaalde, voor de zin van het zinloze. Gods nabijheid ervaar je wellicht niet direct; het is een gave, als Hij zich in jouw ruimte openbaart en je meeneemt. Ook al weet je dan zeker dat God bestaat, het blijft moeilijk Hem te vinden in de wereld van nu. Straal juist daarom jouw ervaring van God, van Zijn liefde en vrede uit in die wereld.

Buiten luiden de klokken. Een symbolisch moment ? Vandaag hebben wij elkaar al zoekend verteld hoe God aanwezig is in ons leven. Dit gezamenlijk zoeken is ten diepste de betekenis van dialoog. Samen maken wij ruimte voor God, die alle definities te buiten gaat. De verschillen tussen de godsdiensten vallen weg. Wij ervaren onze relatie met de Eeuwige en met elkaar. “Dat Hij bestaat brengt mij in vervoering”, zo dichtte Mevlana Roemi, “Kom, word een serafijn, iemand die inspireert tot spiritualiteit, vervoer door je eigen vervoering anderen”. Ons gesprek sluiten wij af, staande in een kring, hand in hand, schouder aan schouder, in stil gebed.

Verzoening, in het Reine komen met God 18-10-03

Met de gospelsong “That old time religion” openen wij onze bijeenkomst. Daarna lezen wij gezamenlijk psalm 19: “De hemel verkondigt de majesteit Gods, het zwerk meldt het werk Zijner handen.... De wet van de Heer is volmaakt en behoedt de ziel voor verdwalen...”, gevolgd door het Onze Vader.

Vandaag zijn wij weer samengekomen bij Stad en Kerk in Den Haag, deze keer voor een meditatie over de Verzoening. Allereerst luisteren wij naar toepasselijke teksten uit Evangelie en Koran: “Vergeef ons onze schulden gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren” (Matth. 6:12), “...en dat in zijn naam moest gepredikt worden tot vergeving der zonden aan alle volkeren, te beginnen bij Jeruzalem” (Lucas 24: 47), “God (Allah) heeft degenen die geloven en heilzame werken verrichten beloofd, dat zij vergiffenis en een ontzaglijke beloning zullen verkrijgen” (Soera 5: 9) en “Zeg: “O mijn dienaren die tegen uzelf buitensporig zijn geweest, wanhoopt niet aan God’s barmhar-

tigheid, voorzeker God vergeeft alle zonden, waarlijk Hij is de Vergevingsgezinde, de Genadevolle” ” (Soera 39:53).

Na een kwartier van stille meditatie delen wij met elkaar wat de teksten bij ons hebben opgeroepen. Het is ons toegefallen dat deze dag samenvalt met het slot van de reeks Joodse hoge feestdagen, waartoe ook Jom Kippoer (de Grote Verzoendag) behoort. Vergeven en vergeven worden, daar gaat het om. Maar hoe gaat dat in zijn werk ? Eerst moeten wij weer met onszelf in het reine komen. Barmhartigheid komt van *rechm* (*rachma*) dat baarmoeder betekent, dan is het cirkeltje rond. Spiritualiteit is de wetenschap van het hart, heilzame werken moeten gericht zijn op het hart van jezelf en van de ander. Schuld en eigen feilbaarheid bekennen en erkennen is een voorwaarde. Zonder God's barmhartigheid ben je niet in staat te vergeven op eigen kracht. Heb vertrouwen in God, vertrouw je aan Hem toe, ga samen met Hem op weg, volg Zijn geboden, Zijn wegwijzers, dwaal niet af, ga niet dolen, raak niet gescheiden van jouw Grootste Vriend.

Het is moeilijk om barmhartig en vergevingsgezind te zijn (temeer als het onrecht voortduurt). Hoe weet je dat God jou vergeeft ? Fouten zijn geen fouten als zij als lessen worden geleerd. Vergeving is iets dat je voortdurend bezig moet houden, want er blijft altijd wel iets borrelen vanbinnen. Dat is ons dagelijks brood in overdrachtelijke zin. Verzoening werkt vernieuwend (wat weinig letters verschilt van vernielend). Wanneer mogen wij vergelden en wanneer moeten wij de andere wang toekeren ? Is er hier een relevant onderscheid tussen groep en individu ? Er blijft een spanning tussen vergeving en (sociale) gerechtigheid. Is de grondhouding ten aanzien van vergeven anders in het Oude dan in het Nieuwe Testament ? Prachtige dingen die worden gezegd, de theoreticus kan daar aan toevoegen dat je voor verzoening twee partijen nodig hebt maar dat voor vergeving één genoeg is. De *tasawwoef* (het soefisme, de mystiek) leert ons dat je moet proberen meer te geven dan waartoe je verplicht bent en minder te nemen dan waar je recht op hebt. De teksten roepen beelden op van de witte bloem der vergeving en de rode roos van (Christus') offer, alsmede van de witte (alle kleuren omvattende) hemel, die staat voor Hem die op ons wacht en er altijd voor ons is.

Beleving van de Liefde tot God

20-10-07

Voor het eerst zijn wij bijeengekomen in de Islamitische Universiteit te Rotterdam. Wij zien nieuwe gezichten, deelnemers uit de regio. Met een gedicht van Søren Kierkegaard beginnen wij ons samenzijn: “Gij hebt mij 't eerst bemind, o God. De hele

dag, het hele leven door, bemint Gij mij het eerst”. Daarna lezen wij Psalm 139: “Heer, Gij doorgrondt en Gij kent mij...”

Vandaag wijden wij ons aan “het tweestemmig lied waarin God en de mens elkaar raken”, zoals dat tot uitdrukking komt in teksten van Hadewych en Rabia. Van Hadewych, een christelijke mystica uit de 13e eeuw, beluisteren wij onder meer: “Innerlijk verlangde ik ernaar genietend één te zijn met God. Toen ik Ons-Heer ontvangen had, ontving Hij mij bij Zich en zo dat Hij mij met al mijn vermogens opnam, buiten elke aandacht voor al wat vreemd was aan dit ene: Hem in eenheid te genieten”. “En mijn Geliefde gaf Zichzelf aan mij, en wel zo dat ik Hem kon begrijpen en voelen”. “Maar toen ik Hem zag, viel ik voor Zijn voeten neer. Ik zag immers heel de weg waarlangs ik nu tot Hem geleid was en ik begreep ook dat er me nog veel meer te doen stond om ernaar te leven”. “Met de Mensheid van God moet gij hier in moeite en verlatenheid leven, maar met de machtige eeuwige God moet gij van binnen jubileren in zoete overgave. De werkelijkheid van beide is één en hetzelfde genieten”.

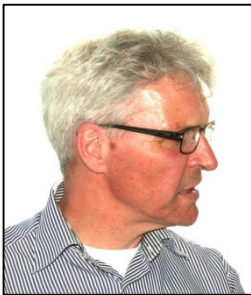
Van Rabia al Adawiyyah, een islamitische mystica uit de 9e eeuw, horen wij onder meer: “Twee liefdes geef ik Je – één die smacht en één die Je verdient. Smachtend denk ik steeds aan Jou en aan niets anders. Je krijgt wat Je verdient wanneer het Je pleziert een glimp van Je te laten zien. Ik prijs niet mijzelf, maar Jou hiervoor”. Mijn geest is door en door vervuld van Jou. Een volmaakte Vriend ben Je voor mij. Wanneer ik spreek, spreek ik van Jou. Verlang naar Je wanneer ik zwijg”.

Na een stille meditatie delen wij met elkaar onze ervaringen, doorgebroken inzichten, associaties en gedachten. Het volgende wil daarvan een korte samenvatting zijn. God is een “Vriend”, zoals Rabia aangeeft. De omgang met God is als “een genieten”, zoals Hadewych stelt. Maar echt geloof kent net als de werkelijkheid kanten die pijn kunnen doen. De woorden waarmee Hadewych “Ons-Heer” aanduidt, zijn nogal plastisch. Het lijkt alsof zij het heeft over een menselijke geliefde. Terwijl mystici zich soms in liefdestaal uitdrukken, zoals ook in het bijbelse Hooglied wordt gebruikt, lijkt de verhouding tussen God en mensen ook via andere metaforen te beschrijven. Uit het Hindoeïsme komt het beeld van de apen en de jonge poezen naar voren. Mensen kunnen, net als het apenjong aan zijn moeder, zich vastklampen aan God. Zij kunnen net als poezenjongen zich ook steeds verder verwijderen van hun moeder. God moet deze mensen dan aldoor beetpakken en in veiligheid brengen. Hadewych gebruikt het beeld van “de weg”. Een gewoon mens beseft naar aanleiding daarvan hoever hij of zij van het eind-

doel afstaat en hoeveel omvorming op de spirituele weg nog noodzakelijk is. In sommige Oosterse religies is God min of meer buiten beeld geraakt en is de weg veel centraler komen te staan.

Jezus noemt zich “de weg, de waarheid en het leven”. In de christelijke theologie is Jezus het vleesgeworden “Woord”. De boodschap wordt boodschapper. In de islam is een min of meer tegenovergestelde vergelijking mogelijk. Een overlevering verhaalt dat wie naar de Profeet kijkt, ook de Koran ziet”.

Bijbel en Koran lezen in Indonesië

Jan Post-Hospers

In Nederland zijn enkele tientallen groepen bezig met Bijbel en Koran lezen. De insteek, opzet, methode en uitgangspunten kunnen heel verschillend zijn en het is nuttig om dat van elkaar te weten. Wat dat betreft is het ook leerzaam om buiten onze grenzen te kijken. Interessant is de manier waarop dr. Robert Setio, docent Oude Testament aan de Christelijke Universiteit Duta

Wacana in Yogyakarta hier mee bezig is. Hij beschrijft dit in een artikel in GEMA Teologi, het theologisch tijdschrift van de theologie faculteit van de Duta Wacana¹.

In zijn artikel beschrijft Robert Setio drie verschillende methodes. Eén rondom het offer van Abraham/Ibrahim, een ander rondom Genesis 19 en één met betrekking tot Daniël 7. Daarna gaat hij in op een aantal methodologische vragen en ten slotte evalueert hij op welke manier deze methodes kunnen functioneren in een context als die van Indonesië. In deze uitgebreide samenvatting van zijn artikel zal dezelfde volgorde aangehouden worden.

1. Het offer van Abraham / Ibrahim.

In de joodse traditie wordt Abrahams offer van zijn zoon Isaak *aqeda* genoemd, een term die ontleend is aan het vastbinden van Isaak op het altaar in Genesis 22: 9: ‘Abraham bond zijn zoon vast’². Dit vastbinden van Isaak heeft naast deze letterlijke

¹ Mempertemukan Alkitab dan Al-Quran dari sudut pandang Kristen oleh Robert Setio in: GEMA Teologi, Jurnal Fakultas Theologia, Vol. 34 No. 1, April 2010.

betekenis ook een theologische betekenis. Door de bereidheid van Isaak om te worden geofferd, gedenkt God hem vanaf dat moment - waarbij God zichzelf ook bindt - en wordt dat offer de basis voor God's heil voor zijn nageslacht. Elke keer als ze worden getroffen door een ramp of een crisis, bidden de joden als nakomelingen van Isaak tot God om hulp, met deze binding van Isaak als basis.

In de islamitische traditie is Ismaël de zoon van Abraham/Ibrahim die wordt geofferd. De vraag wie nou de werkelijk de geofferde zoon is, heeft veel discussies opgeleverd. Dit soort discussies zijn in dit verband niet interessant. Belangrijker is de vraag: wat is de betekenis van deze twee verhalen? Daarbij wordt aangetoond dat er juist op dit punt overeenkomsten zijn tussen de joodse en islamitische traditie.

Opvallend is hoe in de Koran verteld wordt over de bereidheid van de zoon van Ibrahim om geofferd te worden. In Soera 37:102 staat: "Mijn vader, doe wat je bevolen is. Je zult merken dat ik, als God het wil, iemand ben die geduldig volhardt". In de Bijbel vinden we dergelijke woorden niet. Daar zwijgt Isaak. De enige vraag van Isaak heeft betrekking op het dier dat geofferd moet worden: "waar is het lam voor het offer?", omdat hij verbaasd is dat zijn vader alleen maar vuur en hout had meegenomen. Verder zwijgt Isaak alleen maar. Dit zwijgen van Isaak wordt verschillend uitgelegd. Sommigen zeggen dat Isaak nog te klein was om te begrijpen wat er gebeurde en daarom stil was. Anderen zeggen dat Isaak daar groot genoeg was, maar er voor koos om te zwijgen. Wel wordt in de latere joodse traditie gewezen op de bereidheid van Isaak om geofferd te worden, waarmee het erg lijkt op de uitleg van dit verhaal in de islamitische traditie. Isaak die zich actief overgeeft om geofferd te worden door zijn vader. Daarmee is dit offer niet alleen een offer van Abraham, maar ook van zijn zoon. Zowel de vader als de zoon worden gezien als gehoorzaam aan God. Op dezelfde manier worden in de islamitische traditie Ismaël en Ibrahiem geprezen. Ismaël staat bekend als erg geduldig, omdat hij zich niet verzette.

Zo zijn de bereidheid om zich over te geven en het geduld gemeenschappelijke waarden in de joodse en islamitische traditie. Maar hoe staat het met de christelijke

² De dissertatie van Robert Setio gaat over *Genesis 22: Reading the Aqedah Narrative (Genesis 22:1-19) in the Context of Modern Hermeneutics*. Glasgow University, 1993. Een andere belangrijke bron is rabbijn dr. Reuven Firestone, zie <http://huc.edu/faculty/faculty/firestone.shtml> en <http://cmje.org/>

traditie? Natuurlijk kent het christendom hetzelfde verhaal, maar daar is het een typologie geworden voor het offer van Christus. De christelijke traditie onderstreept dezelfde waarden van het zich overgeven en het geduld. Jezus heeft als Zoon van God volledig gehoorzaamd aan zijn Vader, tot in de dood. Zo werd hij tot voorbeeld van zijn navolgers, hoewel van hen niet verlangd wordt om trouw te zijn tot in de dood, omdat Jezus dit offer al gebracht heeft, waarmee hun zonden verzoend zijn.

Geconcludeerd kan dus worden dat alle drie de Abrahamitische godsdiensten, - jodendom, christendom en islam -, dezelfde betekenis geven aan het offer van Abraham / Ibrahim.

Daarnaast is er nog een ander element van overeenkomst tussen deze drie religies, namelijk dat Abraham op deze manier beproefd wordt, maar dit weet te doorstaan. Op die manier is de gehoorzaamheid van Abraham ook belangrijk als voorbeeld in tijden van crises.

2. De veroordeling van Sodom en Gomorra in Genesis 19.

Bij dit verhaal wordt de methode van het interculturele bijbellezen gebruikt, zoals dat aan de Vrije Universiteit is ontwikkeld door prof. Dr. Hans de Wit³. Het kenmerkende hierbij is dat de tekst niet wordt uitgelegd vanuit de historische achtergrond, maar betekenis krijgt vanuit de context en de cultuur van de lezers, waarbij alleen de tekst in de huidige vorm gebruikt wordt. De nadruk ligt op het dagelijkse leven van de lezers. Deze methode is daarom gericht op de manier waarop de lezers reageren op de tekst.

Zo werd Genesis 19 voorgelegd aan drie verschillende groepen, namelijk aan een groep christenen en een groep moslims. Maar omdat dit verhaal in de Abrahamitische traditie ook bekend staat als een verhaal dat homoseksualiteit veroordeelt, werd dit verhaal ook voorgelegd aan een groep travestieten, omdat vermoed werd dat zij op een eigen manier zouden reageren. (Travestie is voor homoseksuele mannen in Indonesië de enige geaccepteerde manier om zich in het publieke leven te manifesteren.) Aan elke groep werd gevraagd, wat volgens hen de betekenis van Genesis 19 was. Vervolgens werden de resultaten hiervan onderling uitgewisseld en kregen de groepen de gelegenheid om op elkaar te reageren.

Bij de lezing door de groep travestieten was duidelijk dat de mensen in Sodom en Gomorra een grote zonde hadden begaan, maar volgens hen wees niets in de tekst er

³ Zie bijvoorbeeld: Hans de Wit e.a.: *Putten uit de Bron*, Zoetermeer, 2004

op, dat het hier om homoseksualiteit ging. Daarentegen verbond de groep moslims de tekst uit de Bijbel direct met het verhaal over de straf van Sodom die veroorzaakt werd door hun homoseksueel gedrag. Ook de groep christenen deed dat.

Toen de verschillende groepen hierover onderling met elkaar in gesprek werden gebracht, bleek dat er meningsverschil ging ontstaan over wat er precies in de tekst van de Bijbel staat en de houding van de verschillende groepen ten opzichte van homoseksualiteit. Het bleek dat er inderdaad niet in de tekst stond dat de mensen van Sodom en Gomorra homoseksueel waren. De uitleg om dit te verbinden met homoseksualiteit is kennelijk opgekomen in de traditie. Maar omdat de traditie al heel oud is, wordt er bij Genesis 19 gelijk aan homoseksualiteit gedacht. De groep travestieten hadden een christelijke achtergrond⁴, maar ze stonden verder van de christelijke traditie af en kenden die niet goed meer, waardoor ze meer onbevangen ten opzichte van de tekst stonden. Daarom verbonden zij deze tekst ook niet aan homoseksualiteit.

Bij de volgende stap van deze methode van intercultureel Bijbellezen, ging het om de acceptatie van homoseksualiteit. De moslims en de christenen beschouwden homoseksualiteit⁵ als zonde, terwijl de groep travestieten daar niets verkeerd in zagen. Toch was het voor alle groepen belangrijk om elkaars visie hierop te horen ondanks het verschil van mening. Dit verruimde hun horizon.

Ook in de Koran wordt niet gesproken over homoseksualiteit en worden de woorden Sodom en Gomorra niet gebruikt. Het is de islamitische traditie die dit verbindt met homoseksualiteit. Hoewel niet zo sterk als in de islamitische traditie, gebeurt in de christelijke traditie min of meer hetzelfde.

3. Kunst in de droom van Daniël

In het boek Daniël treffen we verhalen over dromen aan. Hierbij gaat het niet om gewone dromen, maar om visioenen over wat er in de toekomst gaat gebeuren. Hoewel

⁴ Omdat het om een tekst uit de Bijbel ging bij deze methode, is gekozen voor een groep travestieten met een christelijke achtergrond.

⁵ Abdulwahid van Bommel wijst er in zijn boek "*Islam, liefde en seksualiteit*" op dat de zonden van het volk van Lot (Loet) in de traditie worden uitgelegd als homoseksualiteit en dat de publieke opinie binnen de moslimwereld over het algemeen meer gevormd is door wat de profeet over homoseksualiteit gezegd heeft (de soenna) dan door de Koran. (p.122-129)

die dromen het geheim van de toekomst willen onthullen zijn ze niet gemakkelijk te begrijpen. In de uitleg wordt gewoonlijk een verband gelegd tussen de inhoud van deze dromen en de werkelijke gebeurtenissen. Sommige exegeten leggen een verbinding met de gebeurtenissen ten tijde van Daniël zelf, anderen met de tijd waarin het boek Daniël geschreven is. Weer anderen verbinden ze met gebeurtenissen uit het heden. Maar allemaal zijn ze het er over eens dat de bedoeling ervan uiteindelijk vastgesteld kan worden net zoals men een geheime code op een gegeven moment weet te kraken. Hier wordt een andere weg gekozen. De dromen van Daniël worden beschouwd als een kunstuiting met een eigen waarde. De ongewone beelden worden met opzet gebruikt. Daarom is het beter om ze als zodanig te accepteren om hun betekenis te kunnen begrijpen. De betekenis kan vergeleken worden met de betekenis van de verbeelding in de kunst. Daarom wordt gebruik gemaakt van de schilderkunst en is een kunstschilder gevraagd om op basis van Daniël 7 een schilderij te maken. In Daniël 7 gaat het over het visioen van de vier dieren. Maar ook staat er het gedeelte in over de tronen die werden neergezet, waarop een oude wijze plaats nam. Duizend maal duizenden

dienden hem, tienduizend maal tienduizend stonden voor hem. Het hof nam plaats en de boeken werden geopend (vers 9 en 10).

De schilder die gevraagd is, Popok Tri Wahyudi, is moslim en is van jongs af aan opgegroeid in een streng islamitische omgeving. Natuurlijk is een schilderij geen conventionele uitleg, maar het is toch een vorm van uitleg, die kan helpen om Daniël 7 te begrijpen en te visualiseren. In het schilderij dat Popok gemaakt heeft, is zijn islamitische traditie duidelijk herkenbaar. Want het laatste oordeel schildert hij als een islamitische leraar die gehurkt op de grond zit, naast hem zitten twee andere mannen en voor hem zitten de leerlingen met hun hoofd

voorover gebogen. Voor de leraar ligt het boek open en er ligt nog een ander boek. Zo lijkt het precies op een bijeenkomst waarin de Koran bestudeerd wordt. In dit schilderij heeft Popok op zijn eigen manier weergegeven wat volgens hem de tekst uit Daniël 7 wil zeggen. En als we willen kunnen wij dan weer bespreken wat Popok in zijn symbolische boodschap heeft willen zeggen.

4. Methodologische vragen

Bovengenoemde vormen van Bijbel en Koran uitleggen zullen ongetwijfeld veel vragen oproepen, zeker bij diegenen die gewend zijn om gebruik te maken van de historisch-kritische uitleg methodes, waarbij er vanuit wordt gegaan dat de tekst in verschillende fases in de geschiedenis is ontstaan. Van belang is dan wie de figuren zijn, of de gebeurtenissen echt hebben plaatsgevonden en wat de bedoeling van de schrijver van het bijbelboek is. De veronderstelling hierbij is dat de tekst de gedachten van de schrijver weergeeft. Daarom is het van belang om precies te weten wie de schrijver is en hoe en wanneer hij /zij leefde.

In de exegeze zijn er de laatste tijd wat dit betreft redelijk grote veranderingen opgetreden. Daarom is ook nu voor een andere methode gekozen, waarbij de tekst zelf uitgangspunt is en niet de geschiedenis achter de tekst. Deze narratieve methode veronderstelt, dat de Bijbelse verhalen narratieve componenten bevatten, waardoor de exegeten het verhaal kunnen uitleggen zonder elementen van buitenaf te gebruiken. Door gebruik te maken van wetenschappelijke methodes om literatuur te bestuderen wordt voorkomen dat de exegeze alle kanten op kan gaan en willekeurig wordt.

Daarnaast is er nog een andere exegetische methode die aan de lezers de ruimte geeft om de betekenis van de tekst te bepalen. Het intercultureel Bijbellezen is hiervan een goed voorbeeld.

In dit geval is gekozen voor ene combinatie van deze beide methodes, waarbij de nadruk meer ligt op de tekst en de lezer, waarbij ook aangesloten wordt bij de nieuwere inzichten op het gebied van de exegeze. De acceptatie van de resultaten van deze manier van intertekstueel Bijbel en Koran lezen zal mede afhangen van de mate waarin deze verandering van exegezemethoden geaccepteerd wordt.

Bij het intertekstueel Bijbel en Koran lezen is er trouwens nog een ander probleem. Idealiter worden beide heilige schriften als gelijkwaardig beschouwd. Maar de werkelijkheid is anders. Vaak worden teksten van buiten de Bijbel gebruikt om de teksten van de Bijbel te ondersteunen of uit te leggen en wordt de tekst van de Bijbel als beter beschouwd dan de niet-Bijbelse teksten. Toen bijvoorbeeld de oude mythes in de omgeving van Palestina werden gevonden, werden ze gebruikt om de oorsprong van de Bijbelse verhalen te vinden en werd vervolgens vastgesteld waar de verschillen lagen, die op hun beurt dan weer dienden om te bewijzen dat de Bijbel beter was. Onder beter werd dan verstaan: meer monotheïstisch, minder gewelddadig en meer menselijk, kortom: meer modern. Maar tegenwoordig worden die niet-Bijbelse teksten ook steeds

positiever gewaardeerd. Dit heeft ongetwijfeld te maken met een beter bewustzijn ten aanzien van de verschillen tussen de godsdiensten, waarbij het pluralisme meer en meer wordt geaccepteerd en er afstand wordt genomen van de exclusieve visie. Natuurlijk is dit nog niet zo bij alle Bijbelgeleerden, maar er tekent zich toch een duidelijke tendens af in die richting.

Belangrijk is wel dat dit gedaan wordt met een kritische houding. De historisch-kritische methode is goed ontwikkeld en daardoor hebben we veel geleerd over de niet-Bijbelse geschriften. Alleen moet dat niet ten koste gaan van de waardering van die niet-Bijbelse geschriften, inclusief de Koran, alsof die geschriften minderwaardig zouden zijn. Deze kritische houding geldt overigens niet alleen voor de heilige teksten, maar ook voor die waarden die daarin worden overgebracht, die voor de huidige wereld niet meer relevant zijn. Als er iets is wat niet in overeenstemming is met de Rechten van de Mens bijvoorbeeld, dan moeten we zo open zijn om hierin een kritische houding aan te nemen. Dit betekent dus dat we niet alleen de positieve kanten van die andere heilige schriften moeten proberen te begrijpen, maar ook de negatieve en duistere kanten ervan. Ook hier gaat het om het geheel van de heilige schriften. Net zoals we bij de uitleg van de Bijbel onderscheid maken tussen de context waarin we nu leven en de tijd van het ontstaan van de Bijbel, zo geldt dat ook voor de andere heilige schriften.

5. Ten slotte

Bij de uitleg van de Bijbel wordt vaak gebruik gemaakt van de heilige boeken uit de tijd van Egypte en Babel, maar tot nu toe wordt hierbij nog maar zelden gebruik gemaakt van de Koran. Er wordt voor gepleit om dit meer te gaan doen en hiervan een gewoonte te gaan maken. Hierbij is het de bedoeling om niet meer gebruik te maken van de historisch kritische methode, die vooral naar de historische achtergrond van de teksten zoekt, maar van die methodes die meer nadruk leggen op de tekst als geheel en op de reactie van de lezers op de tekst.

Zijn methode is ontwikkeld en gebruikt in universitaire kringen. Over het gebruik in de bredere kringen in de samenleving is hij niet al te optimistisch: daarvoor zijn er nog te veel problemen die overwonnen moeten worden. Eén ervan is dat men er nog niet aan gewend is om de heilige boeken van anderen te lezen en soms het eigen heilige boek nog niet voldoende bestudeerd heeft. Verder is men nog niet gewend om een kritische houding aan te nemen ten aanzien van het eigen heilige boek, laat staan dat men in staat is om teksten uit verschillende heilige boeken te lezen met een kritische houding.

Toch willen we ervoor pleiten om hier wel mee door te gaan gezien de vele positieve resultaten ervan. In de eerste plaats is het op cognitief niveau van belang om te zien hoe kennis van andere heilige boeken kan helpen om het eigen heilige boek beter te begrijpen. Een tweede punt dat we op deze manier op het spoor komen, zijn de gemeenschappelijke waarden, zoals we gezien hebben in het verhaal van het offer van Abraham/Ibrahim. Hierbij gaat het niet om een reductie van de tekst, omdat we teksten en de daarin overgeleverde waarden niet door elkaar moeten halen. In deze verhalen draait het om twee verschillende figuren Ismaël en Isaak, maar desondanks gaat het toch om dezelfde waarden.

Als we op een dieper niveau naar de verschillende teksten van de heilige boeken kijken, dan staan universele waarden aan de basis van de verschillende teksten. In principe is elke godsdienst gericht op de hele mensheid en wil de hele mensheid aanspreken. Daarom zijn teksten uit andere godsdiensten relevant voor alle mensen. Als we teksten uit twee heilige boeken met elkaar vergelijken, dan verdubbelen die universele waarden zich als het ware.

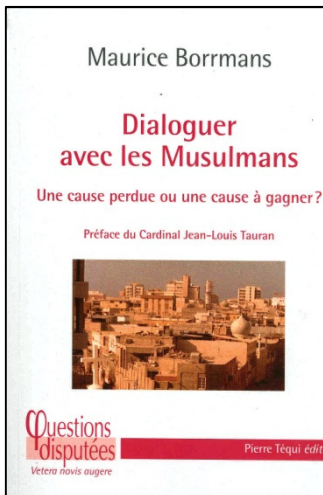
BOEKEN

Maurice Borrmans, *Dialoguer avec les Musulmans. Une cause perdue ou une cause à gagner?* Préface du Cardinal Jean-Louis Tauran, Parijs, Editions Téqui, 2011, 325 blz € 29.50 (in Frankrijk)

Witte Pater Maurice Borrmans (1926) is emeritus hoogleraar van PISAI, het Pauselijk Instituut voor de Studie van het Arabisch en de Islam in Rome. Van 1975 tot 2004 was hij tevens hoofdredacteur van *Islamochristiana*, het internationaal toonaangevende jaarboek van PISAI, dat wereldwijd rapporteert over alle belangrijke dialoogbijeenkomsten van christenen en moslims. Borrmans is dientengevolge een van de best geïnformeerde en invloedrijkste islamkenners binnen de Rooms-Katholieke Kerk. In 1984 verscheen een Nederlandse editie van de door hem geschreven officiële katholieke richtlijnen voor het gesprek met moslims: *De dialoog tussen christenen en moslims. Een terreinverkenning*.

Dialoguer avec les musulmans bevat een bundeling van merendeels recente en zeer verspreid verschenen studies. Twee daarvan stonden eerder in *Islamochristiana*: (1) over het ontstaan van de verklaring van Vaticanum II (1965) *Nostra Aetate* over de

niet-christelijke religies. De Duitse vertaling van dit hoofdstuk staat in Hans Vöcking (Hg) *Nostra Aetate und die Muslime* (*Begrip* Jrg. 37,1) en (2) *Patrimoine Commun aux Chrétiens et aux Musulmans*, de Franse vertaling van een Arabische lezing die Borrmans hield tijdens de geruchtmakende conferentie in Tripoli in februari 1976. Het is een van de mooiste teksten over wat beide religies verbindt die ik ken. Borrmans is trouwens de laatste om grenzen te verdoezelen ten koste van de eigen christelijke identiteit.

Het boek begint met een beschrijving van de nieuwe problemen waar we sedert 9/11 in de dialoog met moslims tegenaan lopen. Een groot deel van het boek is gewijd aan de nasleep van de toespraak, die de paus op 12 september 2006 in Regensburg hield over geloof en rede. Een volgens Borrmans verkeerd begrepen citaat van de middeleeuwse Byzantijnse keizer Manuel II Paleologus veroorzaakte zowel woedende als positieve kritische reacties in de moslim wereld. Reeds op 16 oktober 2006 kwam een respons van 36 geleerden van de *âl al-Bayt* stichting in Amman, een instituut dat een hele serie dialoog conferenties organiseerde in het Midden-Oosten en Europa.

Een jaar later op 13 oktober 2007 verscheen in Amman - maar vanuit een ander centrum - een tweede open brief getekend door 138 moslimgeleerden uit 43 landen met als titel: *Een gemeenschappelijk woord*, (Koran 3: 64). (Vertaling door P. Reesink in *Begrip* Jrg. 33, 4 en 5, 2007). Volgens de auteurs is “Het Grote Gebod” (zie o.a. Matteüs 22: 34-40) de hoofdverbindingsschakel tussen beide religies. Christenen verbazen zich over de grondige kennis van het christelijk geloof die ze in deze brief aantreffen. Hoewel dit niet in de tekst staat was de belangrijkste auteur, volgens Borrmans, de Libische geleerde Aref Ali Nayed, één van de 138, oud gastdocent van PISAI. Ik vermoedde dit al, omdat Aref Ali Nayed mij tijdens een dialoogconferentie in een persoonlijk gesprek had verteld dat hij de hele Kirchliche Dogmatik van Karl Barth in Engelse vertaling had gelezen. Borrmans beschrijft zorgvuldig hoe er in Europa en Amerika tot medio 2011 op deze brief is gereageerd. Hij verbaast er zich echter over dat de ondertekenaars, afkomstig uit landen met een moslim meerderheid, zelf tot nu toe niets met de brief hebben gedaan. Was de brief soms alleen voor christenen buiten de moslimwereld bedoeld?

Verder treffen we in dit boek twee hoofdstukken aan over de geschiedenis van de in 1964 opgerichte R.K. Raad voor Interreligieuze Dialoog. Een bijdrage beschrijft de theologische knelpunten die telkens in gesprekken met moslims terug keren. Het slot-hoofdstuk gaat over de geestelijke en maatschappelijke gevolgen van migratie uit de hele moslimwereld. Het boek bevat een goede index en een bibliografie. Voor ieder die Frans leest is dit boek een aanrader. - Jan Slomp

Van Harem tot Fitna, *Beeldvorming van de Islam in Nederland 1848 – 2010*, Marcel

Poorthuis en Theo Salemink , 704 bl., Valkhof Pers, 2011, 42,50 euro.

Dit boek vormt het derde deel van een drieluik over de beelden van 'anderen' in Nederland. Eerder verscheen *Een donkere spiegel* (2000), over beeldvorming door Nederlanders van het jodendom, en *Lotus in de Lage Landen* (2009) over beeldvorming van oosterse religies, met name het boeddhisme.

Het boek kent drie periodes: de vroege tijd (1848-1945), waarin kolonisatie en misse en zending de beelden bepalen; de tussentijd (1945-1965), tijd van dekolonisatie, vernieuwing van de kerk en komst van de gastarbeiders. Het derde tijdperk is vanaf de tachtiger jaren, waarin de islam in eigen land steeds zichtbaarder wordt en allerlei internationale en nationale gebeurtenissen de beelden beïnvloeden. Maar de beelden worden ook bepaald door de kleur van de bril waarmee theologen, islamologen, kerkelijke en politieke leiders de moslims zien. Het gaat dus niet over de geschiedenis van de islam in Nederland of hoe het eigen beeld van de moslims verandert, maar over de mentaliteitsgeschiedenis van de autochtone Nederlanders. En deze geschiedenis heeft meer te maken met onze vaderlandse geschiedenis dan menigen denkt. Oude beelden krijgen vaak een nieuw jasje. - P. Reesink

D eel 1: De vroege periode 1848 – 1945

In het voorwoord en de inleiding leggen de auteurs uit waarom ze hun boek hebben geschreven en verklaren ze hun werkwijze. Ik noem de volgende redenen. Na de aanslag op de Twin Towers worden oude, vaak negatieve, beelden van

de islam gerecycled (13). De prille dialoogbeweging heeft met forse tegenwind te kampen. Verwacht mag worden dat het aantal Europese moslims in de toekomst alleen maar zal groeien (15). De teller staat momenteel op ruim 45 miljoen, de regio rondom Istanbul niet meegerekend. Kenmerkend voor de werkwijze is dat geregeld terugverwezen wordt naar vroegere periodes en vooruitgegrepen op latere. Zo komt toch de verlichting ter sprake. Omdat later in het boek islamkritische Nederlandse schrijvers roepen om een “moslim Voltaire” (1694-1778), lijkt dit te sporen met de islamkritiek van deze verlichtingsdenker in zijn *Fanatisme ou Mahomet le prophète* (76). De conclusie van de auteurs dat de religiekritiek van de Verlichting niet altijd leidt tot een positiever beeld van de islam (36) miskent het feit dat Goethe en Lessing juist heel islamvriendelijk waren (*Begrip*, Jrg 37,4). Zelfs Voltaire noemde Mohammed een groot man. Kortom, de Verlichting kan men nauwelijks gebruiken voor hedendaagse islamkritiek. Dit punt was mijns inziens een valse start.

Deel 1 gaat verder over de periode van 1848 tot 1945. In deze fase ging het om “een Nederlandse identiteit in koloniaal gewaad en om een christelijke identiteit in missionair gewaad” (25). De koloniale overheid maakte gebruik van het feit dat Nederlandse universiteiten, Leiden en Utrecht voorop, beschikten over in Europa toonaangevende afdelingen islamstudie. Grote namen waren C. Snouck Hurgronje, A.J. Wensinck, T.W. Juynboll en J.H. Kramers. Vooral de protestantse zending profiteerde hiervan. De missie volgde vaker de zeer kritische Belgische jezuïet Henri Lammens. Dankzij de invloed van de studiegenoot van Snouck, de latere dogmaticus Herman Bavinck, beschikten de Gereformeerde Kerken steeds over islamspecialisten. De eerste, F.L. Bakker, was een leerling van beiden. Hij doceerde aan het zendingsseminarie islamitische theologie. Zie hiervoor latere delen van het boek. *Om de oude wereldzee* (I en II 1907) van de gereformeerde voorman en oud-premier Abraham Kuyper was mede beeldbepalend. Een andere leerling van Snouck, Hendrik Kraemer, zou als Barthiaan binnen de Nederlandse Hervormde Kerk en ook internationaal het denken over de islam blijvend beïnvloeden. Hij was niet gereformeerd (38).

Ondanks dit hoge niveau van islamstudies maakten zending en met name de missie zich in deze periode slechts geleidelijk los van negatieve soms middeleeuwse opvattingen. Ook de reacties van protestanten en katholieken op het prille zionisme worden besproken. Katholieken waren aanvankelijk vooral bezorgd vanwege de dreiging van de islam voor de heilige plaatsen in Palestina.

Belangrijk zijn de passages over oriëntalisme in kunst en literatuur. Het grote publiek werd vooral door romanschrijvers als Couperus en Van Looy beïnvloed. In die sectie van het boek staat ook de definitie van het titelwoord “harem”: “De harem symboliseert niet alleen het erotisch karakter van de islamitische Oriënt, maar ook de ontogankelijkheid ervan”. Sommigen zullen zich Karl May, *Durch Wüste und Harem* (1892) herinneren. De hierboven genoemde geleerden worden uitvoerig in deel 1 besproken. Enkelen, zoals Hendrik Kraemer en Joseph Houben S.J. komen terug in latere delen. - Jan Slomp

Deel 2: Kentering in de jaren dertig

De jaren '30 zijn een belangrijke overgangperiode, waarin twee belangrijke ontwikkelingen in de theologie van belang zijn voor de verhouding christendom-islam. Ten eerste de theologische ideologiekritiek. De innige verwevenheid tussen christendom en nationalisme in de Eerste Wereldoorlog had tot veel kritiek op de kerken geleid en de opkomst van fascistische bewegingen maakte dat de verhouding tussen religie en moderne ideologieën opnieuw ter discussie stond.

Een tweede ontwikkeling was dat het kolonialisme zijn vanzelfsprekende legitimiteit verloor in een tijd, waarin overal onafhankelijkheidsbewegingen in opkomst waren.

Rooms-katholieke en protestantse theologen in Nederland gingen in hun reflectie op deze problemen twee volledig verschillende kanten uit. Aangezien er weinig contact was tussen katholieken en protestanten, was men zich hier niet van bewust.

In de rooms-katholieke kerk werd de reflectie op de waarde van andere culturen belangrijk. Missiebewegingen begonnen zich los te maken van de koloniale overheden, en een pleidooi voor herwaardering van de ‘inheemse’ cultuur begon aan kracht te winnen. Dat bracht met zich mee dat er ook ruimte ontstond voor godsdienstige uitingen van die culturen. Met name de mystieke traditie in de islam leek aanknopingspunten te bieden voor een gelijkwaardig contact met moslims. Louis Massignon is de voorloper van latere theologieën van dialoog. De Jezuïeten Piet Zoetmulder en Joseph Houben lieten zich door Massignon inspireren tot een evaluatie van de islam die vooral in het geval van Houben meer positief uitviel dan voorheen gebruikelijk was.

In de protestantse kerken was de leidende theologie van deze tijd vooral gespitst op de verhouding christendom- ideologie. In zijn verzet tegen de nazi-doctrine ontwikkelde Karl Barth een insnijdende ideologiekritiek, waarin Gods geopenbaarde woord lijn-

recht staat tegenover allerlei menselijke bedenksels, door Barth ‘natuurlijke religie’ genoemd. Hij liet zien dat nationalisme, communisme, fascisme en kolonialisme net zo goed religies zijn als hindoeïsme of islam. In het spoor van Barth wordt elke poging om iets gemeenschappelijks te veronderstellen tussen deze religies en het christelijk geloof ontkend. Voor Barth is de islam de natuurlijke religie bij uitstek. Hij noemt het nationaal socialisme ‘de nieuwe islam’. Merkwaardig genoeg blijkt deze uitspraak later via de socialist Jacques de Kadt te zijn beland in het recente boek van PVV coryfee Martin Bosman, maar dan omgekeerd (‘de islam is het nieuwe Nationaal-Socialisme’).

In zijn voetspoor publiceert Hendrik Kraemer in 1938 zijn invloedrijke boek *the Christian Message in a non-Christian World*, waarin hij het contrast tussen de religie (‘mensenwerk’) en de christelijke boodschap (‘openbaring’) scherp aanzet. Dit scherpe contrast biedt hem de mogelijkheid kritisch te staan tegenover pogingen het christendom voor het koloniale karretje te spannen. Christenen dienen te beseffen dat niet zij over hun geloof beschikken, maar dat het hen is toegefallen. Deze nederigheid verhindert Kraemer niet om met een scherp oordeel over andere religies te komen. De islam is een ‘versteende religie’, meent hij. Het is een raadsel hoe deze religie ‘ondiep en arm van inhoud’ zoveel invloed heeft. De auteurs wijzen er op dat dergelijke evaluaties toch weer een menselijke toe-eigening zijn van de Openbaring.

De jonge theoloog Johannes Verkuil verwierp elke suggestie dat alle godsdiensten een overeenkomstige kern hebben, en in het proefschrift van Arend van Leeuwen over al-Ghazali wordt de islam gekenschetst als ‘de zich als religie manifesterende Rede’.

Zowel de katholieke lijn (de mystiek als brug tussen moslims en christenen; de gemeenschappelijke wortels van islam, jodendom en christendom) als de protestantse lijn (islam als ‘religie’ en dus mensenwerk) zetten zich tot op de huidige dag voort in het debat. – Gé Spielman

Deel 3: 1945-1965 Tussentijds I

Het derde deel behandelt de periode 1945-1965. Het is een overgangperiode. Oude vijandsbeelden van de islam keren terug, zij het aangepast aan de nieuwe situatie van dekolonisatie en Koude Oorlog. Maar er zijn ook grote veranderingen gaande en vooral op kerkelijk terrein kan men van een ‘revolutie’ in de beeldvorming spreken. Ik noem kort een aantal punten die de auteurs behandelen.

Naast het beeld van vijand duikt ook het beeld van de islam als monotheïstisch bondgenoot weer op, nu in de tijd van Koude Oorlog als bondgenoot in een wereldwijde strijd tegen goddeloos communisme en nieuw heidendom. Dit treft men vooral in katholieke kringen aan, veel minder in het sterk door de dialectische theologie beïnvloede protestantisme. Daar krijgt eerder vanuit Barthiaanse theologie en religiekritiek het oude vijandsbeeld een nieuwe kleur: de theocratische islam als een totalitaire ideologie vergelijkbaar met fascisme en communisme. Men treft dit aan in protestantse bijdragen aan de discussie over veelbesproken kwesties van die tijd: de Indonesië politiek en de stichting van de staat Israël in 1948. Overigens beklemtonen de auteurs dat de factor islam in het debat over het Midden-Oosten toen nog maar een geringe rol speelde. De islamisering van dat debat is “beslist van later datum”(256). Ook moeten uitspraken uit deze tijd in hun context verstaan worden; zij kunnen niet klakkeloos in het huidige Islamdebat in Nederland ingebracht worden.

Zo werd in de discussies over multiculturaliteit in deze postkoloniale periode afstand genomen van Westers superioriteitsdenken en racisme. Het ging in die discussies over de mondiale samenleving, niet de Nederlandse samenleving. In feite gaat het in heel deze periode 1945-1965 nog steeds over een verre islam, niet over islam in Nederland. De gastarbeiders van de jaren zestig werden als Turken en Marokkanen gezien, pas vanaf de jaren tachtig als moslims “herkend” (198). Het beeld van de islam in kinderboeken uit deze periode is nog die van een verre islam in vreemde exotische landen.

Naast boekjes uit katholieke missiekringen bespreken de auteurs vooral het jongensboek “de wraak van de Toearag” met tekeningen van Anton Pieck uit 1941, dat nog in 1978 herdrukt werd. In een tijd dat er op theologisch niveau al lang een kentering gaande was, bleven dit soort boeken de jeugd voorzien van “uiterst demonische karikaturen van de islam, zowel raciaal als religieus” (214).

De grote veranderingen vonden plaats op kerkelijk terrein, zowel aan katholieke als protestantse zijde. Beide wisten dat het christendom zich moest losmaken van westerse politieke en economische belangen, wilde het zijn geloofwaardigheid behouden in landen van missie en zending. Maar in de uitwerking verschilden zij aanzienlijk. Aan pro-

testante zijde maakte de dialectische theologie, toegepast op zending, radicale kritiek mogelijk op de Europese cultuur en op de verwevenheid van kolonisatie met het evangelie (Kraemer, van Leeuwen, J.H. Bavinck en Verkuyl worden hier genoemd). Maar dit ging samen met de exclusieve opvatting van ‘bijbels geloof’ tegenover alle religie, ook christelijke religie. De islam blijft ‘natuurlijke religie’, louter mensenwerk. In katholieke kring zet de tendens door die al in de periode voor de oorlog begon (Zoetmulder, Houben) om in het spoor van Massignon de islam te zien als volwaardige abrahamitische religie die ook jodendom en christendom iets te zeggen heeft. Dit mondt uit in een theologie van de dialoog en ontmoeting, culminerend in de beroemde teksten over jodendom en islam (ondanks felle protesten tegen beide van bisschoppen uit Arabische landen) in *Nostra Aetate* tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965).

De auteurs wijzen er terecht op dat ook aan protestantse zijde het heersende paradigma van de islam als natuurlijke religie of zelfs valse religie in de jaren vijftig al onder druk kwam te staan. Er is grote belangstelling voor de methode van Kenneth Cragg, ook al wordt bij hem in 1959 nog “een flink stuk natuurlijke theologie” vermoed (220). In Nederland zelf zijn het F.L. Bakker, Baljon maar uitvoerig vooral Bijlefeld die door de auteurs de pioniers genoemd worden die aan het Kraemeriaanse paradigma wrieken. Met die nuancering erbij kan men met hun slotconclusie instemmen dat “het nieuwe paradigma van ‘dialoog en ontmoeting’, annex een ‘abrahamitische oecumene’ eerder van katholieke dan van protestantse origine is en in de jaren zestig gretig is overgenomen door die protestantse theologen die de dialoog zochten met de islam”.(258).

Hoewel in 1965 dit nieuwe paradigma al zijn beslag had, laten de auteurs de overgangperiode nog doorlopen tot de jaren tachtig. Zij zien heel de periode van 1945 tot 1983 als ‘tussentijd’ in hun studie van de beeldvorming van de islam van 1848 tot heden. Dat heeft alles te maken met het feit dat pas in de jaren tachtig de beeldvorming over de islam niet meer over een verre islam maar over de islam in Nederland zelf gaat. - Harry Mintjes

Deel 4: 1965-1983 Tussentijds II

In de jaren zestig treedt een paradigmatische breuk op, die de katholieke en protestantse wereld in Nederland verenigt. Dan verschijnt een theologie over dialoog en ontmoeting, die zowel internationaal als nationaal gericht is. Internationaal gaat het over de verhouding tussen de wereldreligies en over de nieuwe uitdaging voor

missie en zending in een postkoloniale wereld. De *Nostra Aetate* verklaring uit 1965 van het Tweede Vaticaans Concilie heeft een cruciale rol gespeeld, ook voor protestanten. Nationaal wordt deze nieuwe visie op dialoog en ontmoeting toegepast op de ‘gastarbeiders’ die vanaf de jaren zestig in Nederland verschijnen.

Opmerkelijk genoeg speelde in deze fase tot 1983 het feit dat gastarbeiders ook moslims waren en dat er een Nederlandse islam verscheen, nauwelijks een rol in de maatschappelijke discussie. Het ging vooral over economische vragen en sociale kwesties. In het midden van de jaren zeventig werd het echter duidelijk dat een aanzienlijk deel van de Marokkanen en Turken niet terugging naar het land van herkomst, maar zich permanent in Nederland had gevestigd. Nederland wordt een immigratieland. Pas rond 1983 werden in het maatschappelijke domein de ‘gastarbeiders’ herkend en erkend als moslims. Deze asymmetrie tussen beide domeinen heeft nog lang voortbestaan, tot in onze dagen toe.

In deze periode kwam ook (de islamisering van) het Midden-Oostenconflict uitvoerig aan bod. In de jaren zestig en vroege jaren zeventig ging het over rechten van twee volkeren, over de vorming van twee staten, over het Arabisch nationalisme en zionistisch nationalisme, over de plaats van het conflict binnen de Koude Oorlog. In christelijke kring ging het conflict wel over religie, maar niet of nauwelijks over de islam. Het ging over het verworpen jodendom, over eindtijd en chiliesme, over Heilig Land en over de pseudo-religie van nieuw heidendom van het zionisme. Of het ging in progressief-christelijke kring om een bevrijdingstheologie, die met een beroep op de ‘joods-christelijke traditie’ partij koos voor de Palestijnen als nieuwe onderdrukten en tegen de joodse staat als neokoloniale zetbaas van het Westen. Het opnemen van het Midden-Oostenconflict in een wereldhistorische krachtmeting tussen de westerse beschaving en een islamitisch gevaar, een clash of civilizations, is wat Nederland betreft beslist een recente uitvinding van na 1983.

In de seismografen van verandering, tijdschriften, zien we een omslag in denken. In de katholieke, protestantse en oecumenische bladen na de breuk van *Nostra Aetate* tot aan het begin van de jaren tachtig zet onweerstaanbaar een nieuwe paradigma van dialoog en ontmoeting door. Die breuk met het verleden voltrekt zich op praktisch en theoretisch niveau. Christenen ontmoeten moslims en het christendom treedt in gesprek met de islam, een existentiële en een godsdienstige dialoog. In die breuk verdwijnt ook de oude segregatie tussen katholieken en protestanten. Van belang is op te merken dat de

belangstelling voor de religieuze aspecten van de ‘buitenlandse werknemers’ in de christelijke wereld lang voor 1983 herkend en erkend wordt. Voor de kerken ging het om gastarbeiders die ook moslim zijn, terwijl het in het maatschappelijk domein vooral over gastarbeiders als tijdelijke arbeiders ging, dus enkel over een 'sociale kwestie'.

– Alper Alasag

Deel 5 : De jaren tachtig

In deel vijf beschrijven de auteurs dat in de jaren tachtig de beeldvorming over de islam veranderde door zowel gebeurtenissen in het buitenland als in het binnenland. De auteurs noemen onder meer het uitroepen van de Islamitische Republiek Iran, de Iran-Irak-oorlog en de ‘islamisering’ van het conflict rond de staat Israël. In Nederland zien de auteurs in die jaren een ‘islamisatie’ plaatsvinden van de discussie over gastarbeiders. Het gaat het niet meer om een verre islam, maar om de islam in Nederland zelf, om moslims die Nederlander zijn of worden. De auteurs beschrijven hoe steeds meer op zich zelf seculiere zaken, van sociale kwestie tot integratie, van onderwijs tot kleding, van criminaliteit tot cultuur, in verband worden gebracht met een vermeende tegenstelling tussen westerse beschaving en islam. De kerkelijke dialooginstanties zetten daar een positieve visie op de islam tegenover, een visie die, zo constateren de auteurs, veel ‘gewone’ mensen niet bereikte vanwege de verwijdering van de kerken ten opzichte van hun achterbannen.

In de linkse politieke partijen werden in die tijd vraagstukken van minderheden gezien als een sociaal-economisch vraagstuk van achterstelling en economische emancipatie. Men zet in op een multiculturele samenleving waarin de verschillende groepen elkaar zouden verrijken. Ook de liberalen pleitten in die tijd voor een beleid dat ruimte biedt aan behoud en ontwikkeling van de eigen cultuur en identiteitsbeleving van verschillende groepen. De christendemocraten verdedigden een publieke en niet enkel private functie van de religie, ook van de islam, tot op de dag van vandaag.

In 1989 zorgt de Rushdie-affaire er voor dat de beeldvorming over de islam opnieuw een draai krijgt. Ayatollah Khomeiny sprak toen een fatwa uit waarin over Salman Rushdie, de auteur van de *The Satanic Verses*, een doodvonnis werd uitgeroepen. In tal van Europese landen verbrandden moslims het boek. In Nederland eist het Islamitisch Landelijk Comité een verbod van het boek. Ineens kwamen velen er in Nederland achter dat ook hier moslims wonen. Men kreeg het idee dat ze niet uit waren op integratie maar op eigen identiteit en het benadrukken van hun moslim-zijn. De kerkelijke

dialogoerwerkers bleven pleitten voor begrip, maar dat kwam eigenlijk in de Nederlandse samenleving en ook bij hun eigen achterbannen steeds moeilijker aan. Daar werd de islam steeds meer gezien als een agressieve, de vrije westerse samenleving ondermijnende, vijfde colonne. De auteurs geven meerdere componenten aan die hierin een rol speelden. Na het wegvallen van de Russische dreiging had men een nieuwe vijand nodig: de islam. Door de snelle secularisatie en het zich afwenden van het christendom hadden vele de mening dat ook de islam tot iets uit het verleden behoorde. In 1989 zorgde de Rasoul-affaire voor een volgende aanval op de islam. Rasoul schetste in zijn boek *De ondergang van Nederland. Land der naïeve dwazen* een scenario waaraan Nederland ten onder gaat door de opmars van moslims. Hij krijgt een podium in NRC en bereikt zo veel mensen. Vanuit levensbeschouwelijke hoek is er in die jaren sprake van een afwijkende beeldvorming ten opzichte van de maatschappelijke beeldvorming. Voor de humanisten was de islam vooral interessant vanwege humanistische tendensen bij islam-modernisten. De kerken liepen wat de erkenning van de islamitische identiteit betreft, volgens de auteurs, voorop. De kerkelijke tijdschriften *Begrip* en *Wereld en Zending* leggen de nadruk op dialoog en ontmoeting. Toch waren er in die jaren ook andere geluiden uit de kerken die wezen op de negatieve aspecten van de islam, op het belang van de wederkerigheid in de dialoog met het oog op de onderdrukking van christelijke minderheden in islamitische landen. De auteurs noemen die in deel 5 nog niet. Veel dialooggremia waren in die jaren doof voor dergelijke geluiden, terwijl ze nu regelmatig onderwerp van gesprek zijn binnen de dialoog.

In het boek zijn covers, titelpagina's en boek- en tijdschriftillustraties afgebeeld. Ze laten een beeld zien van hoe de schrijvers en uitgevers aankeken tegen de islam en moslims in de betreffende publicatiejaren. Zo zijn er de romantische prenten uit 'duizend en één nacht', maar ook gevaarlijke Arabieren met dikke lippen naast edele Toeregs, formeel islamitisch, maar met de neiging naar het christendom. Joseph Peters laat in De Katholieke Illustratie van 1938 het kruis zegevieren over de halve maan en biddende moslims. Hetzelfde doet predikant Lindenborn in zijn boekje *zendingslicht op den islam*. Deze omslagen steken sterk af tegen de kافت van het kerkelijke dialoog tijdschrift *Begrip* dat aanvankelijk Christendom-Islam in de ondertitel had staan, maar later Moslims-Christenen als ondertitel koos, waarbij 'moslims' bewust als eersten werden genoemd om zo verdenkingen van enige christelijke superioriteit te voorkomen.

– Berry van Oers

Deel 6: de negentiger jaren

Na de val van de muur wordt de islam het groene gevaar. In Nederland noemt Bolkestein de islam de tegenstander van het liberalisme want de islam kent volgens hem geen scheiding van kerk en staat, geen vrijheid van meningsuiting, geen gelijkheid van man en vrouw. De scheiding van religie en staat, oorspronkelijk bedoeld om religies te beschermen tegen de overheid, wordt door Bolkestein uitgelegd als het terugdringen van religie in het publieke domein. De VVD vindt de islamitische zuil een vorm van apartheid. De moslims mogen van Bolkestein geen eigen organisaties hebben. Ze moeten integreren en niet alleen maar participeren, zoals T. Ramadan wil.

De islamologen Van Koningsveld en Shadid bestrijden met hun *De mythe van het islamitisch gevaar* vooroordeel en negatieve beeldvorming van de islam. Gebrek aan kennis is voor de auteurs de reden voor de negatieve beeldvorming, die volgens hen fascistische trekken krijgt. De aanhangers van de mythe worden door de auteurs op één hoop gebracht: Brugman, Hanna Kohlbrugge, de Centrumpartij, zelfs Bolkestein en alle kerken. Sommige van hun uitspraken lijken profetisch: “Wanneer prominente personen uit politiek en wetenschap aan de mythe zouden bijdragen, dan is de kans groot dat er zelfs een institutioneel anti-islamisme ontstaat”.

Poorthuis en Salemink presenteren de visie van de jezuïet Jan Peters (*Dialog met de islam, overeenkomsten in fundamentele kwesties*) als nieuw, in ieder geval binnen het CDA. Maar lang daarvoor hadden kerkelijke zowel r.k. als sommige protestantse islamologen deze erfenis van Vatikaan II al omarmd.

In *De verweesde samenleving* beschrijft Pim Fortuyn onze cultuur als de resultante van jodendom (de Wet), christendom (de gemeenschap) en humanisme (het individu). Helaas heeft de moderne mens deze cultuur verkwanseld voor het materialisme van een industriële cultuur, waarin mode en amusement bepalend zijn. Deze mens benadrukt te veel het individu, er is een nieuwe visie op gemeenschap nodig met nieuw leiderschap. Drie gevaren bedreigen ons erfgoed: de aanval op scheiding van kerk en staat, een ondermijning van het verbod van discriminatie en een aantasting van het respect voor minderheden. Hier verschijnt de islam als een nieuw gevaar, als ‘een achterlijke cultuur’. Tegelijkertijd roept de oud-CPNer Fortuyn ook op tot een sociale strijd voor de emancipatie van de moslim minderheid als sociaal-economisch achterge-

stelde klasse. Fortuyn's cultuurkritiek put uit de bronnen van liberalisme, populisme, nationalisme en socialisme.

Het multiculturalisme is te wijten aan de 'linkse kerk', die op basis van cultuurrelativisme en misschien als compensatie voor de jodenvervolging, alle culturen gelijk achtte. Door geen kritiek te dulden op de multiculturele samenleving, heeft deze 'elite' de integratie van allochtonen vertraagd of verhinderd.

In de politiek is voor GroenLinks de multiculturele samenleving een positief ideaal, mits migranten volwaardig meetellen. Pluriformiteit relativeert oude normen en gebruiken.

De PvdA keert zich tegen Bolkestein en de VVD enerzijds, anderzijds ontkent ze het anti-islamitische discours, aangeklaagd door van Koningsveld en Shadid. Ze benadrukt dat het om een sociaal-economisch probleem gaat en om emancipatie, niet om cultuur. Ze verwijt Bolkestein "immigranten samen met hun landen van herkomst plus overige islamitische staten op één hoop te gooien".

CDA wil eerst emancipatie van moslim in eigen kring, volgens het zuilenmodel. Na 1995 wordt dit model opgegeven. Wel blijft het CDA vinden dat religie belangrijk is voor integratie. Een vreemde cultuur kan zich volgens Lubbers aanpassen en toch haar identiteit behouden. Toch verdedigt het CDA tegelijkertijd het nationale culturele erfgoed van de 'natuurlijke gemeenschap', die eigen rechten bezit en wijst het op de plicht voor culturele minderheden tot inburgering. In het kielzog van Hans Küng wil men een publieke rol voor de godsdiensten, die samen, in dialoog met elkaar, een moreel ethos kunnen scheppen. Bas van Iersel waarschuwt voor het te gemakkelijk gebruik van de Schriften als ideologische legitimatie voor het omgaan met vreemdelingen. Henk Vroom vertrekt van bijbelse grondnoties: de mens als beeld van God heeft zijn waardigheid van God. Vroom wil een cultuur waar centrale waarden worden gedeeld met ruimte voor pluriformiteit en religieus pluralisme. Dit is nodig om het geloof in God, de basis van het geloof in de mens en in de westerse waarden, weer te herstellen tegen het heersende individualisme in.

J.A.A. van Doorn en Karel Steenbrink vragen zich af in hoeverre de ervaring met de islam in het koloniale verleden in Indonesië lessen kunnen bieden voor Nederland. Waar van Doorn de formule van Snouck Hurgronje handhaaft (godsdienstvrijheid met politieke controle), wijst Steenbrink erop hoe Indonesië lang de vrede heeft bewaard

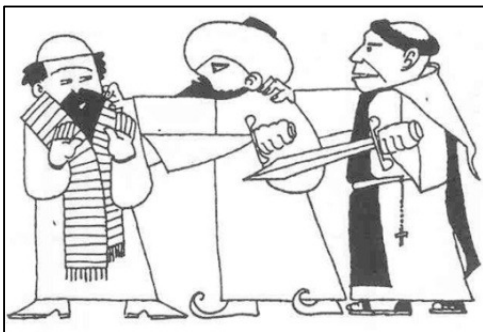
door een ‘eerbiedig en zorgvuldig bewaarde afstand’ tussen de religies, bijna een apartheid light. In de eerste decennia na de onafhankelijkheid blijft de harmonie nog bestaan maar vanaf 1993 ziet hij het gevaar van islamitisch radicalisme opkomen.

Paul Scheffer ziet in *Het multiculturele drama* (2000) in de islam een struikelblok voor integratie en modernisering. In zijn latere boek *Het land van aankomst* (2007) ontbreekt deze negatieve visie op de islam. Integratie vraagt tijd en samenlevingen zijn niet gebouwd op tolerantie en ruimdenkendheid. Religie is privé en de ideale burger is de gesecculariseerde en niet-religieuze westerling.

De populistische, anti-islamitische bewegingen die ontstaan (de Leefbaren, Pim Fortuyn, later Wilders) komen voort uit de exploitatie door een charismatische leider van het wantrouwen van gewone burgers, die zich gefrustreerd of buitengesloten voelen door de politieke elite.

Onder de levensbeschouwelijke richtingen zijn gelukkig positievere geluiden. Zo prijzen de humanisten de mensenrechtenactivist An Na'im, een humanistische moslim, en stelt Ron Haleber Arkoun als voorbeeld van een verlichte liberale moslim.

Christelijke publicaties

Hier krijgt het blad *BEGRIP* (correcter zou zijn *Begrip Moslims Christenen*) uitvoerige aandacht. Ook de illustraties, meestal cartoons, van Frans Kalb worden in detail besproken en soms bekritiseerd vanwege een discrepantie tussen beeld en tekst. De beschrijving van *Wereld en Zending* beperkt zich tot enkele artikelen over religie en macht. De door de kerken vrijgestelde functiona-

rissen (J. Slomp, Gé Speelman, Jaap Kraan en P. Reesink) schreven artikelen over de praktijk van de dialoog in *Ontmoeting van moslims en christenen* (1990). In hun ijver zo veel mogelijk boeken te rubriceren, noemen Poorthuis en Saleminck nog een ander boek nl. *Islam. Een nieuw geloof in Nederland*, waaraan ze twee volle bladzijden wijden. In feite zijn dit artikelen van *Begrip Moslims Christenen* gepubliceerd in de tachtiger jaren. De auteurs van deze artikelen zijn niet uitsluitend de eerder genoemde kerkelijke werkers zoals ten onrechte wordt vermeld. Sommige auteurs wordt verweten

dat ze de agressieve kanten van de islam onderbelichten of wegredeneren en deze godsdienst te idealistisch presenteren.

Het is vreemd dat van christelijke kant vooral de dialoog bevorderende auteurs worden genoemd. Andere stromingen binnen de kerken of binnen zendingsgenootschappen hadden en hebben ook publicaties zoals *Evangelie en Moslims*. Deze worden nergens genoemd.

In *Het tijdschrift voor Geestelijk leven* (1993) komt E. Borgman op voor de positieve inhoud van de Koran en A. Wessels voor de rehabilitatie van de islam en zijn profeet Mohammed. Voor beiden, evenals voor de Dominicuskerk geldt 'de dialoog van het leven' boven de strijd om de waarheid.

Kerkelijke bestuursorganen

Ook de kerken aanvaardden de nieuwe theologie van de dialoog. De katholieke kerk kon verwijzen naar *Nostra Aetate* van het Tweede Vaticaans Concilie. De Gereformeerde Kerken publiceerden in 1991 *Oproep en bemoediging in zake ontmoeting van christenen en moslims*, opgesteld door Jan Slomp in nauwe samenwerking met de begeleidingscommissie van *Relaties tussen moslims en christenen* van de N.H.Kerk. Invalshoek is de dialoog: respect voor andersgelovigen, gelijkwaardigheid van moslims en christenen. Moslims zijn onze naasten en geschapen naar God's beeld. Maar dialoog heft getuigenis niet op. In 1995 komt de Hervormde Kerk met een rapport, dat iets zuiniger, misschien defensiever is maar toch ook voor dialoog kiest.

Henk Vroom is een van de weinige genoemde protestanten die een ander geluid laat horen. Hij onderstreept, naast de noodzaak van dialoog, de verschillen tussen christendom en islam. Het christendom is niet beter dan andere godsdiensten maar in Christus wordt een unieke hogere openbaring zichtbaar. –P. Reesink

D eel 7: Het laatste decennium 2000-2010: de maatschappelijke discussie

De aanval op de Twintowers, 9/11 genoemd, ontketent een ware kruistocht en een 'war on terror'. Moslims staan voor de poorten van het Westen en het Westen en Israel dreigen in het gewaad van kruisvaarders het Oosten binnen te vallen. 'De botsing van beschavingen' zorgt ook in Nederland na de moord op Theo van Gogh voor polarisatie en angst voor islamisering. Kerken blijven geloven in dialoog maar benadrukken tevens hun exclusiviteit.

Het dagblad TROUW komt met een aantal debatten over westerse waarden, geweld en godsdiensten. De auteurs zijn humanisten, politici of ethici. Christelijke islamologen mochten niet reageren. Alleen Aboe Zayd kreeg het woord.

Na de moord op Theo van Gogh door Mohammed B werd vooral gediscussieerd over de vrijheid van meningsuiting en minder over antisemitisme.

De Deense cartoons van 30.12.2005 veroorzaken grote onrust in de moslim wereld. De theoloog Hans Jansen zet met de titel van zijn boek Van jodenhaat naar zelfmoordterrorisme mensen als *Christenen voor Israel* op om het Palestijnse verzet te kwalificeren als voortkomend uit jodenhaat. Moslim kritiek wordt hypocriet genoemd vanwege de vele anti-joodse cartoons in de islamitische wereld.

Reacties

De cultuurvisie achter de botsing der beschavingen kent een liberale en een conservatieve variant. Bij de liberale variant (Bolkestein, Cliteur) zijn het christendom en jodendom nauwelijks deel van de westerse waarden.

De figuur van Hirshi Ali wekt tegenspraak op. Nederlandse feministen en conservatieven omarmen haar als bondgenoot. Maar moslima's zelf verwijten haar dat ze cultuur en godsdienst met elkaar verwart, zeker na haar film *Submission*. Hirshi Ali heeft in ieder geval wel sommige aspecten van de islam bespreekbaar gemaakt, ook voor en door moslima's.

De conservatieve variant wordt vertegenwoordigd door Bart Jan Spruyt met zijn Edmund Burke Stichting. Hij ziet het bezielde verband van Nederland in het joods-christelijk en Hellenistisch erfgoed als fundament. Andere culturen en godsdiensten horen niet bij dit fundament. Wel pleit hij voor tolerantie en pluriformiteit, hetgeen geen multiculturele samenleving inhoudt. Moslims hebben vrijheid van godsdienst (pacificatie van 1917) maar moeten zich een tolerante houding eigen maken tegenover andersdenkenden.

Cliteur en Spruyt hebben dus ieder een andere visie op religie. In de populistische PVV van Geert Wilders wordt de beeldvorming over de islam nog weer anders. Voor Wilders is de islam een fascistische ideologie, onverenigbaar met de democratie. Tegelijkertijd neemt hij de Middeleeuwse visie op de islam over: de islam is vals, achterlijk, een politiek-militair gevaar. Hij bekritiseert niet alleen het islamisme, maar de he-

le islam, die God als enige bron van macht en gezag aanvaardt. De westerse beschaving is gegrondvest op joodse, christelijke en humanistische bronnen. De invloed van Spruyt is duidelijk zichtbaar. Moslims moeten, als ze een plaats willen in onze maatschappij, zich deze grondwaarden aanmeten door een liberale islam aan te hangen. Dit achtte hij aanvankelijk nog mogelijk maar later beschouwt hij de islam als onverenigbaar met de westerse cultuur. Zijn radicalisering bestaat in het benoemen van de islam als een politieke, totalitaire ideologie met de Koran als bron. Wilders haalt zijn ideeën bij Urbain Vermeulen, de islamoloog Hans Jansen, Oriana Fallaci en Bat Ye'or. In zijn film *fitna* wordt de strijd tegen de islam geplaatst in het perspectief van de strijd tegen het communisme en nationaal socialisme.

Hij ziet Israël als een frontgebied voor de verdediging van het Westen. Het Midden Oosten conflict gaat niet over het land, maar over een ideologisch conflict tussen de rede en vrijheid van het Westen tegen het 'barbarisme' van de islam. Israël is een voorpost van het vrije Westen. De eindstrijd is in zicht.

De strijd is niet alleen tegen de islam maar ook tegen de handlangers van de islam: Nieuw Links ofwel 'de linkse kerk'. Socialisme, nationaal-socialisme en islam zijn volgens Wilders' ideoloog Bosma met elkaar verbonden door het streven naar de multiculturele samenleving, hierin geholpen door de kerken. De PVV spreekt zelfs van een demonische convergentie.

Bronnen van islam

Een aantal Duitse islamologen, de zgn. revisionisten, zoals Christof Luxenberg, publiceert - met veel poeha en gevoel voor sensatie- een nieuwe visie op de oorsprong van de islam en de koran. Veel koranteksten zouden een Syrisch-christelijke achtergrond hebben. Deze islamologen verwijten hun 'orthodoxe' collega's dat ze hun oor te luister leggen bij moslims en de bronnen van de islam klakkeloos overnemen van orthodoxe moslim schrijvers. Via de zgn. objectieve wetenschap lijkt dit een zoveelste aanval op de islam zelf.

De arabist Hans Jansen lijkt Wilders en de revisionist Luxenberg te steunen. Zijn twee boeken echter over Mohammed in Mekka en Medina zijn wetenschappelijk gezien serieuzer dan zijn eigen negatieve uitlatingen in de media en de negatieve uitlatingen van Wilders over de islam en de profeet. Zijn boek *Islam voor varkens, apen, ezels en andere beesten* daarentegen is provocerend en heeft alleen oog voor een negatieve exege-se van sommige koranverzen. Voor Jansen is de gewelddadigheid in de koran een op-

dracht, in de bijbel een ontsporing. Door een term als de Eindstrijd in de mond te nemen, zowel gangbaar onder moslim- als christenfundamentalisten, versterkt hij de polarisatie.

Het debat in progressieve kring

De pragmaticus Cohen erkent dat ondanks secularisatie religie een supranationale kracht wordt, die ook in Nederland een bindmiddel kan zijn voor maatschappelijke cohesie. Zijn visie wordt niet overgenomen door de PvdA.

Voor GroenLinks met zijn individualistisch emancipatiestreven blijft religie een kwestie van individuele beleving, geen instituut. Godsdienstvrijheid is slechts een individueel recht. Godsdienstig instituut en staat moeten de vrijheden van de individuele gelovige respecteren. Ze moeten elke godsdienst dwingen tot interne emancipatie en morele disciplineren. In haar visie is er geen plaats voor een orthodoxe islam in Nederland.

Voor André Rouvoet van de Christen Unie gaat Halsema hier te ver, ja zelfs in tegen de grondwet. De Staat moet op afstand blijven en mag gelovigen geen liberale of morele verplichtingen opleggen vanuit hun eigen godsdienst.

De Socialistische Partij legt in haar nota ‘Gedeelde Toekomst’ van 2008 andere accenten dan in 1983. Religie is geen opium meer voor het volk. “Het schofferen van burgers door hun loyaliteit tegenover de samenleving in twijfel te trekken, hun geloofsopvattingen te diskwalificeren en hun heilige boeken ‘fascistisch te noemen, is onaanvaardbaar”. De SP is minder bang voor de orthodoxe islam dan GroenLinks.

Voor de SP gaat het integratievraagstuk niet over cultuur en religie maar over sociaal-economische achterstand. Samen met ‘Een ander geluid’ beschuldigt de SP Israël ervan “hetzelfde te doen jegens de Palestijnen hetgeen de joden is aangedaan”. Israël is van slachtoffer dader geworden. Het handelt als een bezettende macht en onderdrukt de Palestijnen. Zolang het Arabisch-Israëliësch conflict niet op een rechtvaardige manier wordt opgelost, bedreigt het de stabiliteit in de regio en in heel de wereld. Ook Nederland kan via moslim migranten het conflict ‘importeren’. In de loop van de tijd heeft de SP haar standpunt tegenover de islam in positieve zin gewijzigd.

De christendemocraten willen onder aanvoering van Jan Peter Balkenende terug naar de drie oerbronnen van de Europese cultuur: het joodse, christelijke en Griekse denken. Hieruit vloeien voort openheid en tolerantie voor andersdenkenden en vreemde-

lingen. Het christendom is niet slechts een historisch erfgoed, het is ook nu nog de bron van democratie en vrijheidsrechten. Dit in tegenstelling tot de humanisten (Clichteur) die deze verworvenheden toeschrijven aan de Verlichting.

Het CDA rapport van 2003 opteert voor een westerse en 'politiek-reformistische islam', en voor een 'op innerlijkheid gerichte stroming onder moslims'. Ab Klink (2006) vindt dat de islam in Nederland eerder een Reformatie dan een Verlichting nodig heeft. Andere CDA'ers stellen in het verkiezingsprogramma van 2006 dat ook de islam, het boeddhisme en hindoeïsme bronnen zijn van onze cultuur. In 2010 wordt in het verkiezingsprogramma de islam niet meer vermeld: het onderwerp is te omstreden. Het CDA preekt sinds 2003 een nieuw veelkleurig nationalisme. Allochtonen dragen bij aan de nieuwe Nederlandse identiteit en een nieuwe Nederlandse gemeenschap. Het CDA is tegen populisme en nationalisme van de staat. Het gaat in Europa om de eigenheid van volken, niet van staten. De christendemocratie stelt zich op in het midden, tussen de religiekritische progressieve partijen en de tot nationalisme en chauvinisme neigende rechtse partijen.

Als Rouvout van de ChristenUnie in 2002 opkomt voor islamitische standpunten, is dat ondanks zijn achterban. Religies, dus ook de islam verdienen gelijke behandeling door de staat maar moslims kunnen met hun religieuze uitingen niet ingaan tegen de rechtsstaat. Gert-Jan Seegers, sinds 2008 directeur van het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie, slaat een hardere toon aan dan Rouvoet. Voor Seegers is het christendom geen 'cultuurgoed, verbonden met de westerse cultuur, maar een godsdienst, waar het gaat om een persoonlijke relatie met God, om de navolging van Christus. Hij lijkt wereldmijdende, pacifistische vorm van christendom aan te hangen zoals Calvin, maar houdt ook vast aan de rol van een confessionele politiek. Zijn visie is geïnspireerd door *Leven met Verschil* van Jonathan Sacks. Zijn concept van de samenleving is dat van een 'sociaal-politiek verbond' tussen alle geledingen van de samenleving, dus ook de moslims. Een verbond is meer dan een contract of economisch verdrag. Hij distantieert zich van een theologische model van 'abrahamitische oecumene' vanwege de verschillen, maar wil ook geen staatkundige theocratie zoals de SGP.

Ook binnen de Staatkundig-Gereformeerde Partij zijn er nuances m.b.t. de islam. Dit komt door een andere uitleg van artikel 36 van de geloofsbelijdenis. 'Rome' en 'Mekka' zijn beide valse religies die geweerd moeten worden. In het nastreven van een theocratische samenleving is er geen plaats voor andere geloofsovertuigingen. De over-

heid als dienaars van God mag aan de islam niet dezelfde bescherming geven als aan het christendom. Het is immers aan de staat om “te weren en uit te roeien alle afGoderij en valse Godsdienst, om het rijk van den antichrist te gronde te werpen, en het Koninkrijk van Jezus Christus te doen vorderen, het woord des Evangelies overal te doen prediken.” (art. 36). Toch staat de Partij ook voor een vreedzame samenleving. ‘Gelegenheidssamenwerkingen’ blijven mogelijk met mensen die in een (andere) God geloven en dezelfde waarden en normen hebben in ethische kwesties. De islam is een even groot tegenstander als het seculier liberalisme. De SGP vreest door de negatieve berichtgeving over de islam uit het publieke domein te worden teruggedrongen.

Islam als bron van westerse wetenschap

De theorie over de drie bronnen van de westerse beschaving wordt weersproken door degenen die de islam als vierde bron noemen (zie de studie van Jan Hogendijk) . Onze moderne samenleving is doordrenkt van de Arabische cultuur. Waren de Arabieren alleen maar een doorgeefluik of reikt hun invloed verder? Ook de latere neergang van de Arabische cultuur wordt met velerlei betwistbare en ideologisch getinte argumenten uitgelegd o.a door Bernard Lewis, die de term ‘botsing van beschavingen’ voor het eerst hanteerde. Een totaal andere uitleg is die van Lucas Catherine. Volgens hem stagneerde de Arabische cultuur vanwege het kolonialisme en de Europese intolerantie. Islamofobie en antisemitisme zijn twee Europese oerzonden, waarvan ook de staat Israel, gebaseerd op kolonialisme en racisme, een manifestatie is.

In Stand van zaken 2010 worden personen genoemd die vaak de islam en zijn fellow-travellers (linkse intellectuelen) aanvallen (Carel Brendel, Ronald Commers, Afshin Ellian, de arabist H. Jansen). De titel ‘het einde van de dialoog’ moet worden gezien in het kader van dit hoofdstuk over de maatschappelijke discussie.

Conclusie

In het felle debat over de islam na 9/11 benadrukken liberalen dat de islam geprivatiseerd moet worden en een scheiding van kerk en staat moet overnemen. Zowel links als rechts wil enkel een liberale islam. Cohen is de uitzondering maar blijft alleen staan met zijn pleidooi voor religie als middel tot integratie. De nieuwe conservatieven accepteren slechts een met de westerse cultuur geassimileerde islam. De populisten gaan de strijd aan met de islam en verwerpen deze als een fascistische ideologie die een gevaar is voor Europa. CDA en ChristenUnie hebben een gematigde houding maar durven niet te positief zijn met de hete adem in hun nek van hun min of meer naar po-

pulisme neigende achterban. De SGP behoudt een permanent negatief beeld van de islam.

Een nieuw type islamoloog ontstaat, Hans Jansen en de revisionisten. Ze beschuldigen de politiek correcte islamologen ervan dienaars te zijn van de 'linkse kerk'. Op cultureel terrein ontstaan een debat over de bronnen van de wetenschap, waarbij de Middeleeuwen en de islam worden gerehabiliteerd.

Over het geheel genomen wordt in deze periode 2000-2010 de islam van alle kanten aangevallen: door de wetenschap, de sensatiezucht, de rechtse politiek en het populisme. – P. Reesink

Deel 8: Het laatste decennium II: De levensbeschouwelijke discussie

Vanuit humanistische hoek tekenen zich in het laatste decennium grofweg twee benaderingen af ten aanzien van het verschijnsel 'religie' (in casu: 'islam'): enerzijds een benadering waarbinnen de religie / de islam als vijand wordt gezien, anderzijds een benadering waarbinnen de religie / de islam wordt aangemerkt als partner, te weten in de strijd tegen materialisme en verloedering van de maatschappij. Binnen die laatstgenoemde benadering kan ten aanzien van de islam eventueel nog een nader onderscheid worden aangebracht, namelijk humanisten die de islam verdedigen vanwege de culturele kant van de religie, en humanisten van islamitische achtergrond, die een (eventueel zelfs: orthodoxe) islamitische levensovertuiging combineren met de verdediging van humanistische waarden.

Vanuit katholieke hoek werd in de jaren '70, '80 en '90 de dialoog met moslims en de Abrahamitische oecumene sterk benadrukt. Hierin lijkt in het laatste decennium geen doorslaggevende verandering te zijn gekomen; althans – in ieder geval niet bij de kerkleiding. Wel appelleren populistische partijen en stromingen aan gevoelens van frustratie en onveiligheid

bij substantiële groepen Nederlanders met een katholieke achtergrond. Dit blijkt bij nadere beschouwing met name het geval te zijn bij onkerkelijke katholieken op het Limburgse en Brabantse platteland.

Vanuit protestantse hoek is wel een sterke trendbreuk waarneembaar, ook op het niveau van de kerkleiding (PKN): waar in de jaren '70, '80 en '90 de wegen nog sterk convergeerden met die binnen het katholicisme (nadruk op de dialoog en op de Abrahamitische oecumene), tekent zich na 2001, en met name na 2004, een duidelijk verschil af: binnen het Nederlands protestantisme worden het dialoogmodel en de eerdere pluralistische⁶ visie grotendeels losgelaten en vervangen door een sterk christologische en exclusivistische invalshoek. Overigens wordt het exclusivisme van islamitische zijde daarbij niet afgewezen, maar juist erkend als een rechtmatige claim. De vraag die zich daarbij voordoet, luidt: hoe dient te worden omgegaan met de verhouding tussen deze twee (christelijke en islamitische) exclusivistische standpunten? En: hoe dient van daaruit te worden omgegaan met – politieke en economische – macht? In de Islam-nota van de PKN in 2010 wordt gepleit voor het formuleren van een zgn. minderheidstheologie, voor een kerk die principieel afziet van macht. Onder invloed van Amerikaanse protestants-fundamentalistische tendensen zien we verder een versterkte rol voor de apocalyptiek in bepaalde orthodox-protestantse en evangelicale kringen in Nederland. Deze apocalyptiek, met duidelijke gevolgen voor (internationale) politieke stellingname, bijvoorbeeld ten aanzien van Israël en het Midden-Oosten, blijkt op haar beurt een versterking en beïnvloeding van islamitische apocalyptische tendensen tot gevolg te hebben. De – christelijke, dan wel islamitische – ander wordt daarbinnen als 'tegenstander' aangemerkt. Overigens wordt het anti-islamitisch populisme, dat het laatste decennium in bepaalde orthodox-protestantse en evangelicale kringen in Nederland opgeld doet, door de kerkleiding van de PKN afgewezen. Een urgente vraag die nadere uitwerking en beantwoording behoeft binnen protestantse kring is óf, en op welke wijze, een doorleefd en overtuigd christelijk geloof kan samengaan met een dialogische houding ten opzichte van de islam. - Esther Struikmans

⁶ met daarbinnen ruimte voor religies als verschillende wegen tot het heil.

Van her en der

Vesakh boodschap

Deze boodschap van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog ter gelegenheid van de viering van het feest van Vesakh prijst de wijsheid die boeddhisten overdragen aan jongeren: anderen geen schade toe te brengen, verantwoordelijkheden te delen en samen te werken met anderen. De Raad wijst er op dat jonge mensen met verschillende levensbeschouwelijke achtergronden als studenten samen leren en van elkaar leren. Deze diversiteit daagt uit en leidt tot diepere reflectie op de behoefte jonge mensen te onderwijzen de overtuigingen en praktijken van anderen te respecteren en te begrijpen en te groeien in kennis van hun eigen overtuigingen. "...ze moeten de handen ineen slaan om conflicten op te lossen en om vriendschap, gerechtigheid, vrede en authentieke menselijke ontwikkeling te bevorderen." - B. van Oers

60 jaar Katholieke Raad voor kerk en Jodendom

„Zijn wij in ons land sinds de opkomst van de islam anders naar religie gaan kijken?” Dat vroeg prof. dr. Marcel Poorthuis, hoogleraar ‘tussen de godsdiensten’ aan de theologische faculteit van de Universiteit Tilburg, zich onlangs af. Zijn antwoord was geen ongeclausuleerd ‘ja’. Nederland, zo constateerde hij, is in wezen nog steeds een protestants land, en er zijn binnen het protestantisme al langer anti-islamitische bewegingen. „De hardnekkigste daarvan is de SGP die vindt dat de overheid de islam moet bestrijden, omdat het volgens deze partij een valse godsdienst is.”

Professor Poorthuis was een van de beide hoofdsprekers op een symposium dat op 10 mei werd gehouden op de Universiteit Utrecht. De bijeenkomst ging over de actuele functie van religie in het publieke domein en was georganiseerd door de Katholieke Raad voor Kerk en Jodendom (KRI) en de Tilburgse School of Catholic Theology. Aanleiding vormde de viering van zestig jaar KRI.

Wijzend op de islamconceptnota van de PKN (2010) waarschuwde Poorthuis, co-auteur van het boek ‘Van Harem tot Fitna, beeldvorming van de islam in Nederland 1848-2010’, protestanten er voor niet al te gemakkelijk mee te gaan met het populisme dat telkens opnieuw probeert zondebokken te vinden. „Er zou juist een nieuwe oriëntatie op de islam moeten komen, zoals dat na de Tweede Wereldoorlog ook met het Jodendom is gebeurd.”

Oud minister van Justitie prof. dr. Ernst Ballin, evenals Poorthuis hoogleraar (Nederlands en Europees constitutioneel recht) in Tilburg, waarschuwde in zijn toespraak

over ‘religieuze en seculiere rituelen in het publieke domein’ eveneens voor het populistisch anti-islamisme. Wijzend op de gretigheid waarmee de PVV het plan oarmde om ritueel slachten te verbieden, constateerde hij: „Ook in de 21ste eeuw worden nog mensen tot vijanden gemaakt door ze te bestempelen als volgers van verkeerde rituelen”.

Hirsch Ballin benadrukte dat godsdienstige rituelen mensen – christenen, joden, moslims – in het hart raken. Daarom verzette hij zich tegen het streven van „sommige juristen zonder religieus inlevingsvermogen” om de vrijheid van godsdienst terug te brengen tot vrijheid van meningsuiting. Gewetensvrijheid met betrekking tot het hoe en wat van rituelen „ligt veel dichterbij de kern van de godsdienstvrijheid dan enkel de vrijheid zich religieus te uiten”. – Ton Crijnen

James Harrington bezoekt Nederland

James C. Harrington is een mensenrechtenadvocaat met bijna veertig jaar ervaring. Hij is oprichter en directeur van het Texas Civil Rights Project. Hij doceert al vijfentwintig jaar aan The School of Law, University of Texas in Austin, VS. Harrington heeft belangrijke burgerrechten cases behandeld en schrijft en publiceert op grote schaal. Hij heeft gewerkt in mensenrechtendelegaties in verschillende gebieden van de wereld.

Van 26 t/m 29 april bezocht hij Nederland om de Nederlandse vertaling van zijn boek “Worstelen met vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid en democratie in Turkije – de politieke processen en de tijd van Fethullah Gülen” te presenteren. Harrington vertelde hoe hij als mensenrechtenactivist geïntegreerd was geraakt door het rechtsproces van Gülen dat in Turkije had plaatsgevonden. Volgens hem gaat het vooral over het spanningsveld tussen godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting. In zijn onderzoek is Harrington een bijzonder fenomeen tegengekomen, dat hij omschrijft als de ‘witte Turken tegenover de zwarte Turken’. Hiermee bedoelt hij de gevestigde orde van de oudere generatie uit Istanbul en Ankara (witte Turken) versus de nieuw opkomende middenklasse uit het Anatolische gedeelte van Turkije (zwarte Turken). Hij geeft aan dat de ‘witte Turken’ geen macht en rijkdom willen delen met ‘zwarte Turken’. In deze machtsstrijd is er een lastercampagne gestart tegen Gülen om hem en de mensen die door hem geïnspireerd worden te stoppen om ook te stijgen in de maatschappij. Een van de voorbeelden van de aanklachten tegen Gülen in het proces die Harrington hiervoor gaf was dat Gülen door middel van infiltratie in de politie meer macht en controle zou willen hebben in de staat. Harrington vergelijkt dit met

politieagenten in Amerika die een katholieke achtergrond hebben. ‘Omdat zij een katholieke achtergrond hebben, betekent het toch ook niet dat zij de Amerikaanse staat willen omverwerpen naar een katholieke staat’.

Worstelen met vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid en democratie in Turkije – de politieke processen en de tijd van Fethullah Gülen

In dit boek schenkt Harrington aandacht op een coalitie van Turkse media, rechtspraak en leger tegen de Fethullah Gülen. De juridische vervolging van deze denker en de situatie waarin hij begin deze eeuw deskundig werd gemanoeuvreerd wordt door Harrington bestempeld als Kafkaësk. De auteur ontleedt met precisie de technieken en methoden die de gevestigde orde in Turkije heeft ingezet om Gülen zwart te maken. Dit boek verkent het rechtsproces van Gülen waarin vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting, mensenrechten en het spanningsveld waarin deze termen zich tot elkaar verhouden, onderwerp van debat en discussie waren.

Bestellen

Het boek is te bestellen via de Dialoog Academie voor 18 euro 50 (excl. verzendkosten). Voor meer informatie of bestellen: info@dialogoogacademie.nl

- Alper Alsag

Patriarch Bartholomeus prijst Gülen om zijn inzet voor de dialoog.